

A MAGYAR JOGÁSZEGYLET KÖNYVKIADÓ VÁLLALATA

I. ÉVFOLYAM.



I. KÖTET.

A J O G

IRTA

DR KUNZ JENŐ



BUDAPEST

ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT

1908

Budapest, az Athenaeum r.-t. könyvnyomdája.

TARTALOM.

	Lap
A jogász elméletnek, nevezetesen a jog vitás alapfogalma meghatározásának szükséges volta	5—6
A jog cselekvési parancs	7
Az ember cselekvési parancsai	7
Vizsgálatunk módszere	7
Az autonóm ethikai parancs. — A cselekvő lelki ereje. — Az önmagában helyes. — A kötelék. — Az idegen tett ethikai értékelése és ennek tényezői. — A kötelékek szolgálatai. — Az ethikai cselekvés és a haszon. — Az ethikai cselekvés és az értelmi belátás. — A kötelékek társadalmi élő testek és individuumok. — Egymással való szembehelyezkedéseik és összeütközéseik. — Összeütközéseik ethikai elbírálásának két törvénye. — A felsőbbrendű kötelék és a köteléki autonomia. — A kötelékek ethikai parancsa. — A kötelékek szervei. — Az ethikai parancs subjectív és tételes volta. — Esetleges tévedései. — Az ethikai parancs tárgyilagos bírálatainak törvénye. — A téves ethikai parancs értékelése ...	8—32
A heteronom ethikai parancs	32—35
A vallási parancs	35
A babona parancsa	35—36
A közvélemény, a közerkölcsök, a szokások parancsa	36—37
A hatalmaskodás parancsa	37
A jogi parancs. — A bírói parancs, mint a jogi parancs mintaképe. — A bírói parancs alkotó elemei	38
Az igazságosság. — Az igazságosság elemei. — A logikai consequentia. — Az érzelmikövetelmény. — A köteléki követelmény. — Ezen elemek összeütközése és elsőbbségük sorrendje. — A köteléki szolgálat mint vezető elem. — Az ethikai és a jogi parancs főirányítóinak azonossága. — A jogalkotó hatalom ethikai parancsa mint a jogi parancs alapja. — A nem igazságos jog is jog, a tárgyilag igazolt igazságos nem szükségképpen jog is	38—42

A cselekvési parancsok szembesítése és ennek során a jog ki- domborítása	43—46
A jogalkotó hatalom alkalmazkodása alávetettjei értelmi és érzelmi felfogásához, vagy valamely fenyegető hatalom köve- teléséhez	46—48
A jog tárgyilagos bírálata. — A tárgyilagos bírálat befolyása a jogalkotásra	49—50
Jog és törvény. — A jogszabályok befolyása a jogra. — Az alanyi jogok befolyása a jogra	50—54
A jogi létre törekvő parancsok összeütközése	55—57
A jogalkotó hatalom gyökere. — Az uralmi kötelék. — A szerző- dési, hozzájárulási, elismerési elméletek	57—65
A jognak az etikai iránytól való elhajlásai. — Ennek okai és következményei. — A do ut des mint a jog határa. — A jog és az altruizmus. — A jog és a társadalmi életfunkciók: a hatalom, a meghódolás, a hatalomért és a meghódolásért való verseny	65—73
A jog értékelése szemben az ember többi cselekvési parancsával	73—74

A JOG.

Már első mestereinknél, a nagy római jogászoknál találkozzunk jogászai alapfogalmakkal. Elmélkedtek ők magáról a jogról is. Celsus meghatározását Ulpian finomságnak nevezi és a digesták codificálják. Vajjon merően varázsa erejénél fogva kapta-e meg az elmélet ezeket a kiválólag praktikusokat, avagy érezték-e ennek szükségét is: azt, hogy mikor valamely ismeretkör olyan méreteket öltött, mint az övéké, akkor az már nem lehet el azon irányító áttekintés nélkül, melyet a magasabb nézőpontokra helyezkedő elmélet szolgáltat. Talán egyik is, másik is. Amióta azonban az elméletnek minden téren oly nagy jelentőséget tulajdonítanak, hogy tőle várjuk tudásunk betetőzését, ama szükséglet, az elmélet irányításának szükséglete a jogászok körében is öntudatosává lett és nemes terméke a jogtudomány: a fáklya, melynek híján a tényhalmazok sötét tömkelegében utat vesztenénk, a szikra, mely az esetek holt anyagát életre ébreszti.

A legelső jogászai alapfogalomnak, a jog mivoltának megismerésére azonfelül közelebbi érdekek is indítanak. Ahol az arany egy jóhitelű államnak bélyegével van kiverve, ott a pénznek vegyelemzése alig több, mint tanulmány vagy kíváncsiság; de mikor nyersarany kerül forgalomba, vagy pénz, mely hivatalosan vagy nem hivatalosan meg van hamisítva, akkor annak vegyelemzése a gyakorlat szempontjából is hasznos művelet.

Ugyanígy vagyunk a joggal. Miként a legtökéletesebb pénzrendszer mellett is kerül forgalomba pénzzé ki nem vert arany, legkivált a nagy, a nemzetközi forgalomban: azon-

képen a legtökéletesebb codificatiók mellett is felvet az élet kérdéseket, melyeket a legislatio fel nem dolgozott; míg azokban a kérdésekben, melyek kormányok és alattvalók, párt és párt, állam és egyház, állam és állam között, egyszóval a nagy jogi forgalomban felmerülnek, a jog a hivatalos bélyeget rendszerint nélkülözi és külön vizsgálat nyomán állapítandó meg. És ha a történetből azt tanuljuk, hogy majd minden állam vert hamis pénzt, míg biztosnak érezte magát, hogy polgárai és hitelezői észre nem veszik vagy eltűrik, nem kell-e arra gondolnunk, hogy hasonló hajlamok vezérlik az államokat a jog kiverésénél is: és még inkább, mert a jog a hatalomnak fontosabb, mint a pénz és vegyelemzése nehezebb.

És végre látogassunk el országos vagy törvényhatósági gyűlésekbe, vagy akár csak kaszinókba is és pillantunk akármelyik hírlapba: keveset mondunk, ha azt mondjuk, hogy száz fogalom között, melyeket ott jól-rosszul feldolgoznak, megtaláljuk, egyik vagy másik alakban, a jog eszméjét is. Hogy mi a jogos, mi a jogtalan, szinte a legközönségesebb beszédet képezi; jelölül annak, hogy nagy szükség van e fogalmakra. Pedig mi sem zavarná meg jobban azokat, kik ama szavakat *a legsűrűbben és leghangosabban használják, mintha a jog fogalmáról számot kellene adniok.*

Akik a joggal tudományosan foglalkoznak, tudják, hogy a legfelsőbb jogász fogalmak vitásak. Vitatott magának a jognak fogalma is.¹⁾ És ha arra gondolunk, hogy a jog azon disciplinák egyike, melyek szakszerű művelése a legrégebb időkből való; hogy alig van ismeretkör, melynek gyakorlati és tudományos művelésével többen foglalkoztak; hogy majd minden század a legjobbjai sorából küldte ki a jognak munkásait: szinte meglepő, hogy a leg-

¹⁾ Áttekintést nyújtanak e tekintetben: Dr. E. R. Bierling: Zur Kritik der jurist. Grundbegriffe. — Dr. Karl Bergbohm: Jurisprudenz und Rechtsphilosophie. — R. Stammler: Die Lehre von dem richtigen Rechte. — L. Tanon: L'évolution du droit et la conscience sociale.

első jogászi alapfogalom, a jog fogalma, még nem nyert végleges vagyis olyan megállapítást, mely minden vitának elejét venné és a további hozzászólást kizárná.¹⁾

*

A legközvetlenebb benyomás, melyet a jogról kapunk, nyilván az, hogy az cselekvési irányt szab ki, melyre kötelezni és kényszeríteni akar. Minthogy pedig az olyan irányítást, melyet nem úgy kapunk, hogy az helyes és ajánlatos, hanem úgy, hogy az kötelező és kényszerítő, *parancsnak* szoktuk nevezni, a jogról is azt mondhatjuk és mondjuk is, hogy parancs : cselekvési, viselkedési parancs.

Ez az irányítás azonban olyan általános, hogy segítségével reá nem ismerhetünk a jogra. A jog merően azon természeténél fogva, hogy cselekvési parancs, belevegyül mindazon parancsoknak csoportjába, melyek hasonlólag cselekvésre, viselkedésre köteleznek és kényszerítenek. Ilyen a parancs : az etikai parancs, a vallási parancs, a babona parancsa, a közvélemény, a szokások, a közerkölcsök parancsai és az a parancs, melyet a maga és társai előnyét kereső hódító ad a legyőzött népnek, vagy a fegyveres útonálló a védtelen utasnak.

A jogi parancsnak ezen belevegyülése a rokonok csoportjába nagyon megnehezíti a jognak tiszta megismerését, individualitásának és határvonalainak éles megkülönböztetését. Nem olyan az mint egy hegy, mely egymagában emelkedik ki a síkságból, hanem olyan, mint a hegycsoportnak egyik csúcsa, körülvéve más csúcsoktól, melyek vele összefüggnek, reá többé-kevésbbé hasonlítanak, távolról pedig vele egy ködös egésszé olvadnak.

Azért a kínálkozó vizsgálati módszerek között azt véljük a legsikeresebbnek, hogy bejárjuk az egész hegyvidéket és megvizsgáljuk és lerajzoljuk annak ormait egyenkint. Ily módon pontos részletképeket kapunk, melyekből,

¹⁾ Azért ne csodálkozzunk azon, hogy pár évvel azelőtt, mikor a parlamenti házszabályok megváltoztatása volt tervbe véve, milyen nagy volt a tájékozatlanság arról, hogy tulajdonképen mi is a jog.

egymás mellé állítva őket, teljes közvetlenséggel megláthatjuk majd, hogy miben hasonlítanak, miben különböznek; megismerjük valamennyinek egyéniségét és meghatározhatjuk, ami tulajdondonképeni célunk: a jognak jellegzetes, ezt minden mástól megkülönböztető tulajdonságait.

*

1. Az autonóm etikai parancs.

Az embernek, tapasztalat szerint, nem hiányzik az a képessége, melynél fogva az olyan cselekvésre is határozhatja el magát, melyet tekintet nélkül kizárólagos, vagyis közönségesen úgynevezett személyes érdekeire, s így önmagában tart helyesnek. Amennyiben pedig személyes érdekei szembehelyezkednek avval, mit önmagában helyesnek tekint, nem hiányzik neki az a képessége sem, hogy amazokkal megküzd, legyőzi őket és aszerint cselekszik, amit értelmi és érzelmi felfogása önmagában helyesnek és követendőnek jelöl ki.

Szavamat adtam. Utóbb látom, hogy káromra. Mégis állom: mert önmagában helyes, hogy az ember ura legyen szavának. Minden veszély nélkül elsajátíthatnám más pénzét. Nem teszem, mert a lopás önmagában helytelen. Ezt a nőt elcsábíthatnám. Nem teszem, mert mással visszaélni önmagában nem helyes.

Az ilyen cselekvés legtöbbször harc: lelkiharc az önmagában helyesről való felfogásunk kiváltotta impulzusok és azon impulzusaink között, melyeket a felfogásunk szerinti személyes érdekeink hoztak mozgásba; és győzelem: amazok győzelme az utóbbiak felett.¹⁾

Ami a cselekvőnek az önmagában helyesről való meggyőződést s egyúttal a lendületet annak követésére megadja, azt etikai parancsnak nevezzük.

¹⁾ Ennélfogva az etikai cselekvés a munka jellegével bír mindaddig, míg a cselekvő küzd, vagyis fölismer ugyan önmagában helyest, de ennek, tudatosan vagy öntudatlanul, csak kisebb-nagyobb erőfeszítés árán szerez fogamatot. Elveszti a munka jellegét, mikor a helyest önmagáért akarja abban az értelemben, hogy abban közvetlen kielégítést talál.

Mikor az önmagában helyesről való meggyőződését, idegen befolyástól menten, saját eredetileg fakadt értelmi és érzületi felfogásából meríti a cselekvő, ez a parancs az autonóm, az önadta ethikai parancs nevét viseli.

Az ethikai parancs a cselekvő saját lelkiületének parancsa és ugyancsak belső fóruma az, mely a parancs követésének vagy mellőzésének következményeit megszabja. Ha követi, jutalmazza, ha nem, megbünteti.

Jutalma a legigazibb, mert kielégítést szerez ; ez pedig minden jutalmazásnak végső, tehát tulajdonképeni célja.

Kielégít, mert megvalósulása annak, mit helyesnek tartunk, megnyugtató, jóleső hatást gyakorol reánk ; és növeli ezt a jóleső érzést, hogy a helyes ép általunk, a mi erőnk, a mi győzelmünk folytán nyert megvalósulást : mert érezteti velünk erőnkét és az önbecsülés emelő érzését kelti fel bennünk.

Nem kevésbé hatályosak lelkiületünk büntetései is. Bánt, ha elbukik, mit helyesnek tekintünk ; és ha annak épen mi vagyunk az okai, gyengeségünk saját hitványságunkat hozza öntudatunkra. Lebecsüli magát, ki magát hitványnak érzi, olykor az önmegsemmisítésre késztető önmegvetésig is. Mert az ember értékeli az erőt másban is, még inkább tartja nagyra saját személyében és megveti a gyarlóságot mindenkiben, még saját személyében is.

Az ethikai parancs keletkezésének és érvényesülésének tehát kettősek a feltételei. Egyfelől felismerése és átérzése annak, hogy valamely cselekvés önmagában helyes ; másfelől az olyan lelkielő, mely a személyes érdekekből fakadt és ellenszegülő impulzusokat legyőzi.¹⁾

Az első feltétel hiányában ethikai parancs egyáltalában nem jön létre ; a cselekvő ethikailag vak, mert nem lát

¹⁾ Itt nem voltunk tekintettel arra a nyilván kivételes esetre, mikor az u. n. személyes érdekek és a helyesnek fölismeret cselekvés nem kerülnek egymással ellentétbe annál fogva, mert a cselekvő a helyes után mintegy vágyat érez és közvetlen kielégítést talál követésében. Ekkor azok az érdekek, melyeket közönségesen személyeseknek nevezünk vagy teljesen hallgatnak, vagy azt is mondhatjuk, hogy a helyes, mint vágyaink közvetlen tárgya szintén és első sorban álló személyes érdeké lett.

önmagában helyest. A második föltétel hiányában megszólal ugyan a cselekvőben az ethikai parancs, de ez erőtlen marad.

Mindkét esetben más mozgató és irányító erőkre szorul az ember, ha ugyanis kizárólagos érdekei követésétől el akarjuk terelni.

*

Milyen azonban az önmagában helyes cselekvés?

Negatív meghatározását már ismerjük, amennyiben tudjuk, hogy az önmagában helyes cselekvés független a cselekvőnek kizárólagos érdekeitől, sőt amennyiben ezek vele szembehelyezkednek, ellentétben is áll velök és leküzdésükre szólít.

Már ebből a külső körülményből is az következik, hogy az önmagában helyes cselekvés vagy a másokkal közös érdekeinkre, vagy pedig kizárólag a mások érdekeire (altruizmus) irányul; mert a harmadik lehetőség, melynél fogva az önmagában helyes cselekvés semmiféle érdekre nem tekint, értelmi és érzületi megokoltság hiányából, mint céltalan cselekvés, figyelembe nem jöhet.

Az olyan parancsnak irányító erejét, mely a másokkal való érdekeink, a közös érdekek szolgálatára szólít, beláthatjuk, vagyis ésszel foghatjuk fel abban az esetben, mikor meggyőződésünk az, hogy a közös érdekekben való cselekvésünk végső sorban nagyobb előnyt biztosít nekünk, mint kizárólagos érdekeink követése. Ellenben be nem láthatjuk észszerűen az olyan esetben, mikor ilyen meggyőződésre szert tenni nem tudunk, vagy éppen mikor a parancs követéséből csak kevesebb előnyt vagy csakis kárt látunk magunkra hármozni. Ilyen feltétlen kárt szenved például, ki közös ügyben életét áldozza fel, minthogy mindenét odaadja a visszatérítésnek minden reménye nélkül.

Ami pedig azt a parancsot illeti, amely megköveteli, hogy kizárólag másokért — altruisticusan — cselekedjünk, vagyis egyoldalúlag áldozzunk: ez nyilván minden esetben olyan, hogy azt merően észbeli erőnkkel felfogni és végrehajtani képtelenek vagyunk.

Az önmagában helyesnek, vagyis az etikailag helyes célnak meghatározását tehát meg nem kaphatjuk azon a módon, hogy az etikailag helyesnek negativumaiból logikai következtetéseket vonunk.

Más úton kell azt keresnünk.

Mindennapi tapasztalat, hogy az anya, a szerető hitves a hű barát félreteszi saját személyének kizárólagos érdekeit és cselekszik gyermekének, férjének, barátjának kizárólagos érdekében.

Miért cselekszik így? Nyilván azért, mert gyermekéről, hitveséről, jó barátjáról van szó!

Ez pedig azt jelenti, hogy sajátlagos szálak fűzik a cselekvőt ama személyekhez: kötelékek, melyek természetüknek megfelelő eszméket és érzelmeket váltanak ki a cselekvőben: eszméket és érzelmeket, melyek hatalmat, uralmat gyakorolnak felette. Ezen uralmuknál fogva azok kényszerítőleg hatnak reá; első sorban arra kényszerítik, hogy a köteléknek céljait kizárólagos hajlamai és érdekeitől függetlenül, vagyis viszonyítva azokhoz önmagukban helyeseknek tekintse, azután pedig arra, hogy ezen önmagukban helyes célokért, vagyis a kötelék céljaiért, személyes érdekeit és hajlamait legyőzze és feláldozza. És hasonlólag szül uralkodó és kényszerítő eszméket és érzelmeket, mindenkor természetének megfelelőket, és pedig a legtöbb esetben és túlnyomólag szintén függetlenül az éstől, a belátástól, minden más kötelék is: a család, szomszédság, szülőfalu,¹⁾ az ösmerősök köre, a nemzetiség, a vallási kötelék, a haza és előbb-utóbb az emberiség egyetemes köteléke is.

Ellenben kötelék nélkül, vagy kötelék felismerése vagy átérzése nélkül az embernek nincsenek más irányítói és mozgatói, mint kizárólagos érdekei, vagyis nincs semmi, ami viszonyítva ezekhez, cselekvésének önmagában helyes célját képezhetné.

¹⁾ Még a legszélsőbb szocialisták képviselője, Hervé is beismeri, hogy »l'amour du village natal est un sentiment naturel, presque inné au coeur de l'homme«. Gustave Hervé: Leur patrie. Chap. XII.

Erre az emberiség története a legbővebben szolgáltatja a bizonyítékokat. Minden időben és minden helyen, amikor és ahol az ember lelkiöre kizárólag a saját családjára, vagy törzsére, vagy közösségére szorítkozik, az egyik család, törzs, közösség tagjai és a másik család, törzs, közösség tagjai között nem tapasztalható más, mint vagy állati közöny, vagy pedig ellenséges, azaz olyan hajlam (idegen = ellenség), melyet kizárólag a személyes érdekek sugalmaznak. És mert a humánus kötelék, dacára hódításainak, még igen távol áll attól, hogy az emberek felett feltétlen uralmat gyakoroljon, azért az őskori állapot : az állati közöny és az ellenséges hajlam, a nemzetközi életben mai nap is elég ridegen nyilvánul meg.

Az önmagában helyesnek, vagyis az ethikai szempontból való helyesnek tartalma tehát nemcsak negatív — a cselekvő u. n. személyes érdekeinek kizárása — hanem pozitív is. Pozitív tartalma a köteléki cél — a cselekvőnek mindenkori értelmi és érzelmi felfogásához képest.

Ennélfogva az ethikai tett két erőn múlik : a kötelék erején és a cselekvőnek lelkierején. Minél nagyobb a kötelék ereje és egyúttal a cselekvőnek lelkiereje is : annál magasabb rendű ethikai tett lesz e két erőösszeműködés nemes terméke.

*

Az ethikai parancs kényszere alatt állunk idegen cselekvés értékelésénél is. Értékeljük azt tekintet nélkül saját érdekeinkre, azon hatásnál fogva, melyet ama két erő : a cselekvő lelkiereje és a kötelék ereje reánk gyakorol.

Mert minden erő, merően azért, mert erő, a tetszés, a kielégítés érzését váltja ki az emberben ; a tetszés, a kielégítés pedig minden emberi értékelésnek alapja és meghatározója. Értéket tulajdonítunk mindennek ami vagy közvetlenül tetszik, kielégít, vagy, mint például a pénz, eszközül szolgál arra, hogy ahhoz jussunk, ami nekünk tetszik és kielégít.

Ebből az okból értékeljük a cselekvőben megnyilatkozó lelkiert egy magában is.

Erre számos bizonyítékunk van.

Az ethikai érték jelzőjét, a jót, sok nyelv olyan szóval fejezi ki, mely lelkierővel kapcsolatos tulajdonságokra utal. A görög *ἀγαθός* tulajdonképen vitézséget, a római *virtus* férfiaságot jelent.¹⁾ Nem reflektálnak a cselekvés céljára, de még a személyes érdek ellen sem fordulnak. A renaissance-beli olasz szemében *virtù* volt »az erő és tehetség«, még ha ahhoz »a gondolatban némileg a sceleratezza is vegyült«. ²⁾ *Virtù* volt a bosszúnak, vagy más, akár önző célnak is, okos tervszerűséggel való hideg végrehajtása : az ilyen fegyvelmezett eljárásban megnyilatkozó önuralom és lelkierő, mely nem enged a közvetlen impulzusoknak, hanem azokat megfékezi és fölöttük diadalmaskodik. »Gyűlölet és bosszú marja szívét, de minden tekintete jóakaró mosoly, minden mozdulata benső kedveskedés . . . Szenvedélyei, gyakorlott katonaság módjára, parancsra hevesek, de soha, még legvadabb örvényükben sem feledkeznek meg a fegyelemről, melyre szoktatva lettek.« ³⁾ Nemcsak Caesare Borgia, hanem Cola di Rienzo is, nem egy pápa és akárhány nagy emberük a legtürelmesebb ügyeskedéssel, a barátságnak legkápráztatóbb képeivel, magukhoz csalogatják azokat, kiktől valamikor, sokszor igen régen, sérelmet szenvedtek, vagy kik önző terveiknek útjában állottak, hogy hatalmukba kerítve őket, velök elbánjanak. És a mi döntő : az ilyen cselekvés köztetszésben, helyeslésben részesült : *virtù* volt ! Még Machiavelli is úgy vélekedik, hogy Gianpaolo Baglione nem használta fel az alkalmat, hogy II. Gyula pápa meggyilkolásával »halhatatlanná« tegye magát. ⁴⁾ »Az ő kezükben műemkeké« — erőremekművé — »lett maga a büntény.« Ez az, amiért Machiavelli megbámult egy Caesare Borgiát. ⁵⁾

A szinte emberfölötti győzelem, melyet a kereszténység első századaiban egyes aszkéták a természetnek leg-

1) W. Wundt Ethik 22. I.

2) Burghardt : Die Cultur d. Renaissance in Italien. I. 17.

3) Macaulay : Machiavelli.

4) Burghardt : Fentebben. I. 33.

5) Gregorovius : Rom. VII. 412.

hatalmasabb impulzusai felett arattak, a szentek dicsfényét szerezte meg nekik, pedig cselekvésüket jórészt személyes érdekeik sugalmazták; mindenesetre egyik főcéljukat képezte, hogy maguknak a földöntúli boldogságot biztosítsák.

Egymagában értékeljük mi is a lelkierőt, mely abban talál kifejezést, hogy valaki leküzdí a közvetlen hajlamait az élvezekre, a henyélésre, a költekezésre és nélkülöz, fáradozik, takarékoskodik, hogy tökéletesítse és előbbre vigye magát: pedig kizárólag személye érdekében cselekszik.

És mai ethikai szótárunkban is megtaláljuk mindazokat az »erényeket«, melyek önmagukban nem jelentenek mást, mint lelkierőt: a mérsékletet, a bátorságot, a hűséget, a kitartást, a munkásságot stb.

Nyilvánvaló tehát, hogy az ethikai cselekvésnek egyik tényezője: a lelkierő, egymagában is jár bizonyos értékeléssel.

Az ilyen, a cselekvőnek merően lelkierejére tekintő értékelésünkben részesült cselekvés azonban nem nyújt nekünk teljes kielégítést. Megkívánjuk, hogy a tett iránya is bírja helyeslésünket, vagyis hogy az ethikai értékelés második tényezője: a kötelék és az abból merített eszme, amelynek érdekében a cselekvő lelkierőt fejtett ki és személyes érdekei felett diadalt aratott, hasonlólag találkozzék tetszésünkkel.

Erről tanuságot tesz az a tapasztalat, hogy mikor a cselekvő lelkierőt, akár a legnagyobb mértékben is, tanúsított, azonban olyan kötelékért, vagy köteléki eszméért, mely saját értelmi és érületi felfogásunkkal ellenkezik: az ilyen cselekvést mi nem értékeljük. Természetesen, mert ha az ethikai parancs befolyása alatt állunk idegen cselekvés értékelésénél is, az nem lehet az a parancs, mely a cselekvő lelkületében szólalt meg, hanem csak is saját lelkületünk parancsa.

Azért nem találunk kielégítést, mikor azt látjuk, hogy egy jóra való ember, a társaságnak hasznos tagja, kockára tette életét, hogy egy közveszélyesnek ismert gonosztevé

a hullámokból kiszabadítson. Nem magasztaljuk tettét, sőt könnyelműségnek mondjuk. Azt érezzük, hogy nincs kötelék a társadalom és a közveszélyes gazember között, vagy ha mégis van, az nem olyan benső, hogy miatta egy tisztességes ember elpusztuljon, egy gonosztevő pedig megszabaduljon. Épen nem dicsérjük, hanem sajnálkozólag vagy kicsinylőleg gyengének mondjuk, ki tönkre teszi magát hűtlen hitveséért, vagy őt lelketlenül kiaknázó álbarátjáért. Nem látunk itt köteléket, vagy legalább is nem helyeseljük az ilyen köteléket. Borzadva elfordulunk amaz orosz sectariusoktól, kik kötelékük eszméinek megfelelőleg, nagy lelkierővel kiirtják nemző képességüket. Nem épülünk azon, hogy egy betörő hősieken megvédelmezte cinkostársát és kiszabadította a csendőrök kezéből. Mert mint bírálók is az ethikai parancs irányítása szerint járunk el: az az ethikai parancs pedig, mely saját lelkiületünk felett uralkodik, vagy ama kötelékeket, vagy a kötelékből merített eszméket helyteleníti.

Innen van, hogy mikor egy katona, lemondva vitézségének gyümölcseiről: kitüntetésről, előléptetésről, az ellenségnek egyik kémét, kit hadifoglyául ejtett, szabadonbocsátott, mert szíve megesett annak könnyörgésein, hogy családapa, hogy halálos ítélet vár reá: háromféle ethikai értékelés is történt. A megmenekültnek táborá nagylelkűségnek nyilvánította a tettet és magasztalta; vitézünk táborá megbotránkozott rajta, sőt büntette; míg egy harmadik értékelő, egy semleges idegen haditudósító, humánusnak, emberségesnek nevezte a tettet és megdicsérte.

Ime milyen eltérők az ítéletek! Azonban van közös vonásuk. Közös vonásuk az, hogy mind a három értékelés kötelék szempontjából kelt. Egyik értékelő sem volt figyelemmel sem a cselekvőnek, sem a szabadonbocsátottnak, de közvetlenül még saját személyes érdekeire sem, hanem mindegyikük azon kötelék eszméi szerint ítélkezett, melynek körébe a felette uralkodó ethikai parancsánál fogva helyezkedett.

Valóban »az individuum, az idegen én oly kevéssé mint saját énünk, nem lehet az erkölcs végső célja«. ¹⁾

És minél nagyobb erővel érvényesülnek a cselekvésben a köteléki eszmék és érzelmek, annál magasabbra értékeljük azt. A kötelék ereje pedig annál jobban domborodik ki és kap meg bennünket, minél távolabb áll a tett a cselekvőnek személyes érdekeitől. A legnagyobb erőről tanuskodik tehát a kötelék, mikor a cselekvőt életének, vagyis visszatéríthetetlenül mindenének odaadására bírja. Itt a kötelék feltétlen erővel, az erő teljes fenségében tűnik fel előttünk és hat lelkületünkre.

Viszont az ilyen cselekvés legjobban szolgálja a köteléket is, mert nemcsak feltétlenül bizonyít mellette, hanem toboroz is részére; nemcsak táplálja, hanem gyarapítja is. Az ilyen cselekvés valóban vetőmagnak nevezhető, mely majd sokszoros termést hoz. Aki így cselekszik, azt a vértanunak legnagyobb ethikai praedicatumával tiszteljük meg, meghajlunk az ő és egyszersmind a kötelék nagysága előtt és földöntúli, vagy örök időkre terjedő dicsfényt kérünk részére. A köteléknek ezen szertelen ereje, mely a vértanu halálában talál kifejezést, szinte vakítólag hat reánk, úgy hogy miatta kevésbé látjuk a cselekvőben a lelkierőt. Mert emeli tiszteletünket, mikor azt halljuk, hogy a vértanu örömmel ment a halálba, és nem gondolunk arra, hogy aki könnyen adja életét, az tulajdonképen kisebb lelkierőt fejt ki.

Tehát az idegen cselekvés ethikai értékelésénél, a bírálattal, is ugyanazon két erőnek befolyása alatt állunk, melyeknek működését az ethikai cselekvésnél megismertük.

Ehhez képest, úgy tűnik fel az ethikai cselekvés, mint két erőnek megvillanása és kölcsönösen támogató egymásra hatása. A kötelék kiváltja a cselekvőben a lelkierőt; ez viszont élteti és erősíti a köteléket. Ezért az ethikai cselekvés a harmónia módjára is hat lelkünkre, mert több erőnek kölcsönösen támogató egymásra hatása az, ami a harmónia lényegét képezi.

*

¹⁾ W. Wundt Ethik II. kiad. 498. 1.

Nagy tehát a hatalom, melyet a kötelék az ethikai parancs útján az emberre gyakorol; de nagyok a szolgálatok is, melyekkel a kötelék viszonzozza uralmát.

Elképzelhetjük ugyan, hogy az egyes ember kötelék nélkül is fönntarthatná magát, de élete csak vergődés lenne, sivár és szegényes. Csak kötelékei révén kerül az ember jobb helyzetbe, mert bizonyos szükségleteit csakis embertársai útján elégítheti ki, és valamennyit embertársai, kötelékei segítségével könnyebben és jobban. Gondoljunk csak mindazokra a szolgálatokra, melyeket a szülői háznak, ismerőseink körének, üzleti összeköttetéseinknek, községünknek, egyházunknak, nemzetünknek, államunknak és a humanismus nagy kötelékének köszönünk!

Az ember szükségletei igen sokfélék; mégis két főcsoportba sorolhatók. Szükségünk van az ú. n. javakra — szellemi és anyagi javakra — és szükségünk van embertársaink jó érzelmeire.

Bajos volna megmondani, hogy mire inkább sóvár az emberi szív: a kenyérre és az ismeretek kincseire-e, vagy pedig embertársaink jó érzelmeire és hogy melyekhez jut könnyebben. És valamiképen e szavakban »kenyér« és »ismeretek« igen sokféle testi és szellemi táplálékot foglalnunk össze, azonképen a »jó érzelmek« alatt is értjük a nekünk jóleső, kedélyünket tápláló embertársi hajlamoknak teljes scaláját: kezdve az egyszerű velünkvaló törődésen, személyünknek figyelembevételén, fel a hódoló tiszteletig és az önmagáról megfélelkező szeretetig. Még azok is, kik a dicsőség, a hatalom, a gazdagság értékeit keresik és ezek birtokában uralkodólag lenézni vélnek embertársaikra, tulajdonképen az ezen közvetlen céljaik háttérét képező embertársi érzelmekért vesződnek — és még nem is a legkiválóbbakért — mert keresik azt, hogy embertársaiknak és inkább minél többnek, mint a legjobbakknak figyelme, érdeklődése, bámulata feléjük forduljon. A leghidegebb gőg is melegedni akar embertársain. Egymagában, hasonmásai és ezeknek ő reá visszaható érzelmi megnyilatkozásai nélkül, az ember-

ben nem fakadhatna a hatalom, a dicsőség, a gazdagság utáni vágy sem.

De nélkülözné a nemes és igazán boldogító embertársi érzelmeket is és elszigeteltségében lelkiélete nem kevésbé lenne sivár, mint sötét szellemi és szegényes gazdasági élete. A szentírás a paradicsomba helyezte el az első embert: csoda kertbe ; mégis kénytelen azt mondani : »nem jó az embernek egyedül lenni«. És mikor Gorkij a léleknek legmélyebb depressióját festi, ezeket mondja : »olyan szomorúság fog el, mintha széles e világon az egyedüli ember volnék«. ¹⁾

A kötelékek az embertársi jó érzelmeknek és a szellemi és anyagi javaknak termelését előmozdítják. Előmozdítják közvetlenül és közvetve a csere útján. És ez áldásos csereforgalomnak tárgyai nemcsak a szellemi és anyagi javak, hanem a jóérzelmek is ; és nemcsak érzelmet cserél az ember érzelemért, hanem érzelmekért szellemi és anyagi javakat is és viszont.

De emelkedik a kötelékek útján a termelés és forgalom azzal is, hogy a mások iránt táplált és másoktól kapott jó érzelmek ajándékozásra, javaknak ingyen szolgáltatására ösztönöznek. Az ajándékozási forgalomról képet alkothatunk magunknak, ha arra gondolunk, hogy milyen óriási összeget képviselnek azon anyagi és szellemi javaknak és annak a munkának értéke, melyeket a szülők gyermekeiknek, a férfiak a nőknek és viszont, a jó ösmerősök egymásnak és az adakozók a szűkölködőknek ajándékozólag juttatnak.

Valóban, nincs az az aranybánya, mely olyan nagyon gazdagítaná tulajdonosát, mint ahogyan kötelékei gazdagítják az embert.

És végre védelméül is szolgálnak kötelékei az embernek : védelméül a rossz érzelmek és ezeknek olyan kifakadásai ellen, melyek a békés együttélésre és a javak termelésére s forgalmára káros hatással lehetnek. Ebben az irányban

¹⁾ Gorkij : Konovalow.

a kötelékek a rossz érzelmek hajtotta gyomnak irtói és az ú. n. társadalmi rendnek fenntartói.

Ezen óriási és mindenképen fogható szolgálatok, melyeket a kötelékek az embernek teljesítenek, megnyugtathatják azokat, kik az ethikai parancs értékét és sarkkövét a haszonban keresik. A haszon eleme csakugyan nem hiányzik. Ez a haszon azonban első sorban és feltétlenül a köteléknek haszna, míg a kötelék tagjai, az egyesek, csak közvetve, a kötelék útján részesülnek benne és csak feltételesen: mert az ethikai parancs gyakran olyan áldozatot is követel az egyestől, melyért ez viszont kárpótlást nem kap. Aki életét áldozza fel, az eleve lemond minden kárpótlásról és haszonról.

Azért nem a haszon képezi az ethikai parancs hajtóerejét és következetesen a puszta értelmi belátás sem, melyen a haszonnak előrelátása és kiszámítása nyugszik. Mindenestre tudjuk, hogy igen sokan, a legtöbben követik ethikai parancsuk sugallatát anélkül, hogy a haszonra gondolnának és anélkül, hogy a hasznot előrelátni és áldozataikkal összemérni, vagyis a haszonegyenleget kiszámítani képesek volnának.

Ugyan mikor jutottunk jó magunk is annak észszerű felismerésére, hogy adott szavunk miért kötelez? Viszont tapasztalhatjuk, hogy vannak, kik az érznek és az ismereteknek minden fegyverével rendelkeznek, az ethikai cselekvés ama hasznos voltát tehát félre nem ismerik, és mégsem tudnak ethikailag cselekedni.

Az ethikai cselekvés nyilván nem a haszonszámításon és az ezt feltételező értelmi belátáson, hanem a cselekvő lelkiületében megszólalt ethikai parancs lendítő erejében nyugszik. Amiből nem az következik, hogy az ethikai parancs az értelem elemeit teljesen nélkülöznél, hanem csak az, hogy nem ezek az elemek a kizárólag uralkodók.

Az ethikai parancs jórészt, talán túlnyomólag az emberi lélek érziületében gyökerezik, mely érziület lendítő erejénél fogva messze elhagyva a merkantil gondolatot: a személyes

érdekeket, ezekkel ellentétbe helyezkedik és olyan hajtóerőt képez, hogy a cselekvőt sok esetben mindenének feláldozására bírja.¹⁾

*

A kötelékek közös sajátja, hogy tagjaik egymást támogatják: termelve, cserélve, ajándékozva és védekezve; és különböznek egymástól, hogy mindegyik kötelék különleges körre szorítkozik: arra a körre, amelyben azokat a célokat legjobban szolgálja. Mert a legjobb szolgálat erejénél fogva fejlődött ki minden kötelék és az a körülmény, hogy bizonyos körben a legjobb szolgálatot teljesíti, minden köteléknek igazolása is. Hogy kötelék nem létezik önönmagáért, azt tisztán látni. A kötelékek mindenütt és minden időben csak addig és abban a mértékben maradnak erőben, ameddig és amilyen mértékben az emberi szükségleteket szolgálják. Ezen szabály alól nem tesz kivételt sem a legparányibb kötelék, sem az olyan nagy és hatalmas sem, mint aminő volt a hajdani római birodalom.

Tagjaik összeműködése és egymással való érzése következtében, mintegy élő testekké: társadalmi testekké alakulnak a kötelékek; különleges köreiknél fogva pedig külön individuumokká: társadalmi individuumokká, az individualitás minden jellegző tulajdonságaival: külön akarattal, cselekvési képességgel és külön érdekekkel. Ennélfogva csakúgy, mint az egyes emberek, — a fizikai individuumok — a kötelékek is szembelyezkednek egymással, külön érdekeiket szorgalmazzák, társaik rovására terjeszkedni iparkodnak: egyszóval kizárólagossági, egoistikus hajlamokkal birnak.²⁾

¹⁾ A jelen kereten kívül eső vitákról, hogy az ethikai parancs hajtóerejét mi képezi: az »ethikai ízlés«, az »ethikai érzület« vagy az értelmi belátás-e — részletes áttekintést nyújt E. Hartmann: Das sittliche Bewusstsein II. Abt. A. I., II., III.

²⁾ A köteléki egoismust említi Ihering: Zweck im Recht.

Az emberek azonban rendszerint több kötelékben élnek egyidejűleg. A viszony férj és feleség, szülők és gyermekek, ugyanegy társadalmi osztályhoz, ugyanegy társas körhöz, ugyanegy községhez, hitfelekezethez, nemzetiséghez, államhoz tartozók között külön-külön kötelekeket fon és előbb-utóbb létrejön az államokat áttörő egyetemes emberi kötelék is, melyet egyrészt a szellemi és anyagi javaknak nemzetközi cseréje, másrészt a nemzeteket átfogó nagy vallások készítenek elő.

Ha már most a kötelekek mindegyike az individualitás természetével s következetesen azzal a hajlammal bír, hogy kizárólagos érdekeinek érvényt szerezzen: az összeütközés közöttük ép olyan elkerülhetetlen, mint az összeütközés a fizikai individuumok és személyes érdekeik között. Igazolja is a tapasztalat. Minden kötelék indítatva van tagjaitól, tekintet nélkül arra, hogy azok más kötelekeknek is tagjai, az egészet, vagy legalább az elsőbbséget követelni.

A fizikai individuumok érdekösszeütközéseinek szabályozója az ethikai parancs, mely az individuális érdekek leküzdését és a kötelék szolgálatát követeli. Ugyancsak az ethikai parancs szabályozója a kötelekek érdekösszeütközésének is, mert a kötelekek, viszonyítva egymáshoz, szintén individuumok, melyek maguk között ismét kötelekeket: felsőbbrendű kötelekeket alkotnak.¹⁾

Az ethikai parancs ehhez képest ugyanolyan cselekvést követel a kötelekektől: a társadalmi individuumoktól, mint aminőre kötelezi az egyes embereket: a fizikai individuumokat. Követeli tehát a kötelekektől, hogy ezek is küzdjék le kizárólagos érdekeiket és tegyék meg azt, ami viszonyítva ezekhez, önmagában helyes, vagyis ami a kötelekek kötelékének szolgál.

A kötelekek köteléke, viszonylag a főkötelék pedig az a kötelék, mely több más köteleket egyesít magában. Ilyen

¹⁾ A kötelék érdekösszeütközéseiben a szentírás nem ad közrelebbi irányítást, mikor azt rendeli, hogy adjuk meg a császárnak, ami a császáré és az Istennek, ami az Istené.

főkötelék tehát: a nemzetség, a törzs, a község, szemben a hozzájuk tartozó egyes családokkal; a megye, szemben a területén levő községekkel; az állam, szemben mindezekkel: az államokat illetőleg pedig a humanus, az egyetemes emberi kötelék.

Ezen köteléki hierarchia szerint az egyetemes emberi köteléknek, mint legfelsőbb köteléknek követelményei, eszméi kötelezők valamennyi más kötelékre. Ezen szempontból ethikaiparancsellenes minden cselekmény, mely az egyetemes emberi, vagyis az emberiség minden tagját magába foglaló kötelék eszméibe ütközik. Ehhez képest ethikaellenes nem csak a háború, hanem a vámelkülönítés, az idegenek hátrányba helyezése szemben a honossal, egyáltalában az államnak minden individualis törekvése, úgy, hogy mérőn ezen szempontból, az internationalisták felfogása teljesen igazolva volna.

Viszont a legkisebb kötelékek, például a családi kötelékek, a köteléki hierarchia ama törvényénél fogva föltétlen rabjaivá lennének nem csak az államnak — mint ahogy azok hiszik, kik értelmi megszorítás nélkül vallják, hogy *salus rei publicae suprema lex* — hanem rabjaivá még a felettük álló községnek, osztálynak, felekezetnek és több családot összefoglaló minden más köteléknek is.

Más szóval, az ezen köteléki hierarchiából való rideg következtetés végső sorban az egyetemes emberiség kötelékébe foglalt minden más kötelék megsemmisítésére vezet; amint is ezt és ez alapon következetesen követelik: szemben az állammal, az internationalisták, szemben a családdal, a kommunisták.

Csakugyan így kellene következtetnünk, ha a köteléki hierarchia azon törvényét, mely szerint a főkötelékek szemben az alárendelt kötelékek háttérbe szorulnak, át nem törné egy másik törvény, mely szintén az ethikai parancsban gyökerezik: csakhogy még mélyebben.

Mi az oka és alapja annak, hogy az ethikai parancs épen a köteléki szogálatra kötelez? Láttuk, hogy alapja az, hogy viszont a kötelék szolgálja azokat a feltételeket,

melyektől az emberiségnek boldogulása és jobb sorsa függ : szolgálja a javaknak és jó érzelmeknek termelését és forgalmát. Ezek a végső célok képezik tehát magának az ethikai parancsnak is végső sorban való legitimitációját. Ebből pedig következik, hogy ha valamely kötelék nem szolgál ama végső céloknak, szolgálata és eszméi tárgyilag nélkülözik az ethikai legitimitációt ; és következik, hogy az a kötelék, mely bizonyos körben, vagy körülmények között jobban szolgál ama végcéloknak, az ebben a körben és ezek között a körülmények között elsőbbséggel bír a másik kötelék felett : még ha ez, ama köteléki hierarchia szerint, felette is állana.

Ez a »jobb szolgálat« alkotja és határozza meg az alárendelt kötelékek autonómiáját.

A helyes ethikai követelmények tehát két sorrendet és osztályzatot állapítanak meg. Azt a külsőt, mely szerint a kötelékek, mint alkatrészek alá vannak rendelve az őket összefoglaló főköteléknek ; és azt a belsőt, melynél fogva az elsőbbség azt a köteléket illeti meg, mely bizonyos körben, vagy bizonyos viszonyok között, ama végső céloknak, az emberi életfeltételeknek jobban vagy egyedül szolgál : és abban a mértékben, amelyben azokat szolgálja, tekintet nélkül arra, hogy ama külső osztályozás szerint milyen helyet foglal el.

Midőn tehát a humanizmus megtiltotta a háborúkat, hiában hivatkozik az ethikai parancsra mindaddig, míg az egyetemes emberi kötelék oly erőtlen marad, mint a minőnek eddig ismerjük, vagyis ameddig képtelen ama végső célok szolgálatát egyedül és jobban ellátni, mint az egymással alkalmilag háborúba keveredő államok. Viszont az ethikai parancs értelmében cselekszik az az állam, mely ama végső emberi célok érdekében háborút visel és nem hallgat szavára a felette álló humanus köteléknek olyan ügyben, melyben az ethikai parancsnak végső céljait jobban tudja megvalósítani, mint az. Azért is látjuk azóta, hogy a humanus kötelék öntudatossá lett, mint iparkodik a háborúskodó felek mindegyike ezt a szolgálatát, az emberi-

ség végső céljainak szolgálatát, kiemelni, és abban a sokat vitatott nemzetközi perben, mely az angolok és a bírók között lefolyt, ez a szolgálat képezte a jogcímet, melyre az angolok hivatkoztak.

Az alárendelt kötelékeknek autonómiája annál szembe-
tünőbb, minél kevésbé képes őket a főkötelékük helyet-
tesíteni. E miatt kiválóan magas helyre kerül a család, mert
azokkal a legmélyebb érzelmi szükségletekkel szemben,
melyeket a család elégít ki, minden más kötelék tehetetlen.
Ugyancsak előkelő hely illeti meg a vallási köteléket ott,
hol igazi vallási szükségletek léteznek és hiába száll vele
szembe a leghatalmasabb és legkövetelőbb állami kötelék
is, mert nem bírja a vallási kötelék szolgálatait jobban, sőt
egyáltalában teljesíteni. Mikor az állam, a francia forrada-
lom alatt, megkísérlette a maga vallási intézményeit az
egyházi cultus helyébe léptetni, szégyenletes kudarcot val-
lott. Az állam bizonyos mértékben helyettesítheti ugyan
a községet, de tapasztalat szerint tökéletlenül. Községi
ügyekben az állampolgár szeme homályosabb, mint a város
polgáráé és szíve lassabban ver, mint emezé. Ellenben oly
tökéletlenül, mint ahogyan az állam a községi köteléket
helyettesíti, helyettesítheti viszont a város az államot is.
Az olasz középkorban és a renaissance alatt számtalan köz-
ség teljesítette így az állam functióit. Túlságos autono-
miájuknál fogva sokat kellett szenvedniök; viszont ismét
autonómiájuknak köszönhatték csodálatos felvirágzásukat.
»Hazájának eldaraboltsága elfelejtette Machiavellivel azo-
kat a fényes alkotásokat, melyek városainak és tartomá-
nyainak épen individualizálásából fakadtak és soha sem
keletkezhettek volna, ha Olaszország már a XII. században
lett volna egyesítve.«¹⁾

Sőt helyettesítette az államot, a beteg államot, még
az egyház is. »A IV. század végén az egyház valóságos
állam... azonban különben egészséges és életképes, mint a
birodalom.... A barbárok felidézte rémületben, az elme-

¹⁾ Gregorovius. Rom. VIII. 34.

nekült állami közegek elhagyta helyeket elfoglalták a püspökök, fenntartva a rendet az anarchiában, az ellenséggel tárgyalva és ha kellett, ellene csatába vezetve hiveiket.¹⁾ És hasonló példákat szolgáltatnak megyéink azokban az időkben, mikor az osztrák-török viaskodások alatt a magyar állam agoniában feküdt.

Van tehát a kötelekek között hierarchikus felsőbbbség, viszont van minden alárendelt köteléknek autonómiaja is. Mindkettőnek meghatározója a *jobb szolgálat*: mert a szolgálat, melyet a kötelék teljesít, végső motivációja az ethikai parancsnak is.

A felsőbbbségnek és az autonómiának ezen ethikai rendszere a világegyetem rendszerében hasonló képet tár elénk.

Napunk, más napokkal együtt egy igen távoli, még nem is látható nagy világtest körül forog, míg viszont a napok körül forognak bolygók, ezek körül holdjaik. Hasonlatunkban ama nagy központi test az egyetemes emberi kötelék, a napok az államok, a bolygók és holdjaik pedig az államokba kebelezett különféle társadalmi kötelékek. A napok, bolygók, holdak forognak, azaz nem önkényesen, szabad tetszésük szerint szelik át a mindenséget, hanem központjaihoz fűzve, követik ezeket útjaikban. De követik autonómiájuk fenntartása mellett: vagyis nem engednek feltétlenül központjaik vonzó erejének és saját külön körükben forogva, nem sietnek, önmagukat megsemmisítve, azokba beleolvadni

*

Az ethikai parancs a kapocs az individuumok és kötelékek között. E kapcsolat létesítése végett fordul az ethikai parancs az individuumokhoz — úgy a physisikai individuumokhoz, mint a főköteléki kapcsolatban álló kötelékekhez — és követeli tőlük, hogy küzdjék le saját individualitásuk haj-

¹⁾ Rambaud: Hist. de la Civ. franc. I. 74.

lameit abban a mértékben, melyben ezt a köteléki cél és szolgálat megköveteli.

Ugyanez a kapcsolat az individuumok és a kötelék között megköveteli, hogy az ethikai parancs viszont forduljon a kötelékhez is, azt rendelve neki, hogy szolgálja viszont tagjait és ezen szolgálat érdekében győzze le saját individualitását: vagyis ne tekintse magát öncélnak.

Egyszóval, valamint az individuum ne tekintse magát öncélnak szemben a köteléssel, úgy viszont a kötelék se tekintse magát öncélnak, szemben tagjaival.

De vajjon kaphatnak, fejleszthetnek-e a kötelékek ethikai parancsot, vagyis van-e nekik egyéni lelkületük, akaratauk és cselekvési képességük?¹⁾

Közvetetlenül nincs, de közvetve van: szerveik személyében.

Mikor a köteléket csak két személy képezi, pl. férj és feleség, két üzlettárs, két jó barát, a köteléki szervet csak akkor vesszük észre, mikor azt látjuk, hogy a kettő közül az egyik állandóan irányít és rendelkezik. De azért a kötelék akkor sincsen szerv nélkül, mikor ilyen állandó befolyásgyakorlás fenn nem forog. Ekkor a befolyásolás változó és a mindenkori körülményekhez képest, hol az egyik, hol a másik a vezető és döntő tényező. Ezek az igen parányi kötelékek e tekintetben csakugyan hasonlítanak ama vég-lényekhez, melyek szintén állandó szervek nélkül, testüknek hol az egyik, hol a másik részén alkotnak a körülményekhez képest alkalmi szerveket, melyek az egyes funkció befejezése után ebbeli minőségüket ismét elvesztik.²⁾

Minél számosabbak azonban a kötelék tagjai és minél fejlettebbek, annál inkább észlelhető az állandó szervek alkotására irányzott tendentia.

¹⁾ A kötelékek — társadalmi organismusok — természetéről keringő különféle tanoknak jó átnézete hazánkfia, dr. Klein Hermann »Individual u. Social Ethik« című művében.

²⁾ Perchel szerint vannak apró és igen kezdetleges törzsök is, melyek főnököt vagy papot nem ismernek; még szavuk sincsen reájuk.

A köteléki szervek igen sokfélék, mert általánosságban azt kell mondanunk, hogy köteléki szerv mindenki, ki embertársai felett társadalmi hatalommal bír, és társadalmi hatalommal bír mindenki, aki mások akaratát irányítani képes, vagyis az arra való eszközökről — a társadalmi hatalmi eszközökről — rendelkezik. Ezek, mint azt más helyen kimutattuk, a physikai erő, a szellemi erő, a vagyon ereje és a tekintély, melyet úgy a mondott erők, mint az ú. n. erkölcsi erők adnak.

A szervek ugyan szintén tagjai a kötelékeknek, de ezenfelül még szervek is. Mint ilyenek képviselik a köteléket : eszméit és lelkületét, vagyis értelmi és érzelmi felfogását ; hatalmuknál fogva pedig akaratát és cselekvését. Szerveiben az egyes tagjai sommázatától különböző reális létet nyer a kötelék : személyiséget, a physikai személy akarat és cselekvési képességével, vagyis a physikai személynek ethikailag relevans functióival.

És minél központosítottabb valamely kötelék, vagyis minél erősebben domborodik ki szerveinek irányító és rendelkező hatalma, annál inkább lesznek functiói a physikai személy functióhoz hasonlókká. Azért nem minden alap nélkül érezhette és mondhatta amaz absolut francia király : Az állam, az én vagyok !

A kötelékekhez intézett ethikai parancs ennél fogva a kötelék szerveinek szól és azt követeli tőlük, hogy szolgálják a kötelék tagjait és ne tekintsek önmagukat és az általuk kezelt köteléket öncélnak, a kötelék tagjait pedig merő eszközöknek.

És most ismét meg lehetnek nyugtatva azok, kik az ethikai parancs értékét a haszonra és a haszon szempontjából való észszerűségre fektetik, mert az ethikai parancs kötelezi a köteléki szerveket, a köteléki hatalmakat, hogy úgy cselekedjenek, ahogy azt a kötelék minden tagjának érdekei és szükségletei megkövetelik és pedig szintén saját személyes, vagyis hatalmi érdekeik és hajlamaik leküzdése és föláldozása mellett.

A szervek ezen ethikai köteletségét a természet a legelső s legfontosabb emberi kötelék : a családi kötelék szervei-

ben: a szülőkben ösztönök és érzelmek által, vagyis az értelmi belátástól függetlenül biztosította. Ezen a természet szolgáltatta mint a lebeg a római jogászok szeme előtt, mikor azt a gondosságot, melylyel másoknak tartozunk, a bonus pater familias diligentíájához mérik és ugyancsak az atyába ojtott ethikai viselkedésre gondoltak a népek is, mikor azokat a fejedelmeket, kik ethikai kötelességüket szemben alattvalóikkal teljesítették, a »pater patriae« legkirályibb praedicatumával megtisztelték. Jól írja le azért Petrarca a köteléki szervekhez intézett ethikai parancsot, mikor azt mondja Padua urának: »Tartozol polgáraidnak nem ura, hanem a haza atyja lenni és azokat gyermekeidképen szeretni: sőt úgy, mint tenmagadat; és tartozol azokban teirántad is szeretetet felkölteni, nem pedig félelmet felidézni.«¹⁾

A szervek ethikai feladata jóval nehezebb, mint azoké, kik csak egyszerű tagjai a köteléknek. Mert a szerveknek az ethikai parancsukkal szembe helyezkedő személyes érdekeik és hajlamaik kettősek: physikai individualitásuknak és szervbeli minőségüknek személyes érdekei és hajlamai. A király, úgy is mint ember, akar élvezni, gazdagodni, hatalmaskodni és ugyanarra hajlik mint király is: úgy, hogy királyi hatalmának fenntartása és gyarapítása személyes érdeke még akkor is, mikor az rég megszűnt köteléki érdek is lenni. S innen van, hogy mikor a kötelék érdekében való cselekvésnek gyümölcsei elsősorban, vagy nagyobb mértékben a köteléki szerveknek esnek javára, ezek ethikai látása könnyen elhomályosodik.²⁾ Hamar elhitei magával a fejedelem, hogy polgárainak biztonsága követeli, hogy azok vállait megroppantólag költséges hadsereget tartson és nem veszi észre, hogy hiúsága és hatalmi vágya is irányították. És nem könnyebben kerül el ezt a hibát az önzetlenség címén uralkodó néptribun sem, ki a nép

¹⁾ Burghardt: Die Cultur d. R. in Italien. I. 8.

²⁾ Erre való tekintettel vádolja Hervé az uralkodó osztályokat. Leur patrie XII: le patriotisme soutien de l'ordre capitaliste; XIII: les petits profits des guerres extérieures.

nevében követel olyan áldozatot, melylyel első sorban a maga nevét megaranyozza és megörökíti. Azért helyes ethikai ítélet szerint magasabbra kell helyeznünk IV. Henriket, mikor arra törekedett, hogy minden parasztja vasárnaponként egy tyúkot találhasson fel, mint utódját, I. Napoleont, ki véráldozatokra hívta fel híveit a gloire kedvéért, melynek osztalékából neki jutott az oroszlánrész.

Egyáltalában, miként a kötelék tagjainál ott kezdődik cselekvésük ethikai értéke, ahol személyes érdekeik és hajlamaik háttérbe szorulnak, azonképen a szervek cselekvése is azon a ponton nyer ethikai értéket, ahol azok többet tesznek és áldoznak, mint a kötelék közönséges tagjai. Minden javadalom, mely a szervnek, munkája rideg megtérítésén felül jut, minden előny és kitüntetés, melyben szervbeli minőségénél fogva részesül, leszállítja cselekvésének ethikai értékét és üzletnek minősíti szereplését. Az ethikai parancs más jutalmat nem ismer, mint belső jutalmat és nem más külső hasznat, mint azt, mely közvetve a kötelék útján száll a cselekvőre.

*

Azt mondtuk, hogy az embernek, tapasztalat szerint, nem hiányzik az a képessége, melynél fogva olyan cselekvésre is határozhatja el magát, amelyet figyelem nélkül individualis érdekeire önmagában tart helyesnek. »Helyesnek tart«, azaz ilyennek gondolja, ilyennek érzi, ilyen az ő meggyőződése és pedig épen a cselekvés időpontjában. Az ethikai parancs ilyképen subjectiv és tételes természetű; különböző individuumoknál különbözően és egy és ugyanazon individuumnál is különböző időben, különbözőképen szólal meg.

Az eltérések kisebbek, mikor a cselekvők ugyanazon vagy egynemű kötelékek uralma alatt állanak és nagyobbak, esetleg kibékíthetetlenül ellentétesek, mikor egymást kizáró kötelékekhez ragaszkodnak. Azért egyformán követik ethikai parancsaikat a rabló, ki szövetséges társának védelmére kel,

a bíró, aki őt e cselekedete miatt az állami kötelék szempontjából börtönre ítéli és a védő ügyvéd, aki segélyét, a humánus kötelék eszméjének megfelelőleg, a rablónak kölcsön adja ; és hasonlólag ethikai parancsaiknak megfelelőleg cselekednek két egymással hadakozó államnak egyes polgárai is, mikor csatázva, egymást kölcsönösen agyonlövik.

Ebből következik, hogy az egyesek ethikai parancsai esetleg tévesek és helytelenek.

Amde, mi legyen az ilyen bírálatnak a törvénye, az ilyen meghatározásnak mértéke ?

A bírálónak saját ethikai parancsa ? Nyilván nem, mert az szintén lehet téves és helytelen és mert esetleg annyi-féle ítéletet kapnánk, ahányan vannak a bírálók.

Tehát tárgyilagos mértéket kell alkalmaznunk.

Van-e azonban tárgyilagos vagyis olyan ítélet, mely a bíráló saját lelkületének megszólalásától független, tehát önmagában álló alapokra fektethető ?

Van, amennyiben feltesszük, hogy a bíráló nem merően saját lelkületének sugalatára, hanem tárgyilagos indokokra fekteti ítéletét.

Melyek azonban a tárgyilagos indokok ?

Ennél a kérdésnél ismét előtérbe lép az észszerűség és a haszon : az észszerű haszon és a haszon szempontjából való észszerűség. A kritika birodalmában az értelem abszolút király.

Azonban kinek a haszna és észszerű célja ?

Nyilván az abszolút emberi szempontból való haszon és észszerűség : az »ember« haszna és észszerű célja, ellenében egy bizonyos köteléknek, vagy a kötelékek egyes tagjainak relativ hasznával és céljaival.

A haszonnak és észszerűségnek ezen mértékét alkalmazva, helytelenítjük azt az ethikai parancsot, melynek erejénél fogva a scopzok nemzöképtelenné teszik magukat. Tárgyilagos ítéletünk szerint a castratio az »embernek« nem észszerű haszna és célja, habár a scopzok ethikai tökélyt látnak benne.

És kiterjeszkedik a tárgyilagos bírálat arra a kérdésre is, hogy a kötelék, mely saját tagjai életfeltételeit tényleg

szolgálja, nem áll-e útjában az olyan köteléknek, mely az emberiség észszerű céljait még inkább szolgálja. Ezen utóbbi szempontból el kell ítélnünk a tolvaj kötelékből fakadt ethikai parancsot, mert bár a tolvaj kötelék is szolgál bizonyos emberek, a tolvaj kötelékhez tartozók létfeltételeinek, azonban szembe helyezkedik az »ember« észszerű céljait még jobban elősegítő, mert az embertársak kiaknázását tiltó, kötelékekkel. Hasonlólag tárgyilagos bírálata alapján el kell vetnünk az olyan állami kötelék sugalta ethikai parancsot is, mely teljesen elzárja magát a világ szellemi, anyagi és érzelmi forgalmától és merőn ellenséges és gyűlölködő vagy közönyös viszonyba helyezkedik a többi népekkel; mert jobban szolgál az »ember« észszerű szükségleteinek az olyan állam, mely a javak és érzelmek nemzetközi forgalmát ápolja.

Az ethikai parancsnak van tehát bírálata és korrektúrája; de amit ezek megállapítanak, az nem ethikai parancs, hanem csakis kritika. Ethikai parancs csakis az, amit kinek-kinek lelkülete, sokszor, legtöbbször tudatos értelmi megokolás nélkül, jól-rosszul, de kényszerítőleg vagy büntetőleg diktál. Azok, akik azt mondják, hogy az ami az »ember« szempontjából észszerű, észszerűleg hasznos, egyszerűsmind ethikai parancs, összetévesztik a mindenkor subjectív és tételes ethikai parancsot ennek kritikájával és épúgy járnak el, mint az észjogászok, kik a jogról való kritikus gondolataikat valóságos jognak hiszik.

És most azt kérdezzük, hogy ugyan mi értéke van az ethikai parancsnak, ha az tárgyilagos ítélet szerint téves és helytelen is lehet?

Még is nagy az értéke, mert nagy a haszna. Kötelékek ethikai parancs nélkül nem keletkezhetnek, fenn nem állhatnak és sikerrel nem működhetnek. És habár rabló és általában egoistikus kötelékek sem létezhetnének, ha ezek tagjai alá nem rendelnék személyes érdekeiket és hajlamait a kötelékük eszméinek és parancsainak, még sokkal több, az »ember« észszerű életcéljait előmozdító kötelékek sem nyerhetnének létet.

Akármilyen hiányos legyen is tehát valamely ethikai parancs, az mégis bizonyos fokig önmagában értékes, mert abban a körben, amelyre kiterjed, összeműködést és együttérzést eredményez, hol egyébképen nem lenne más, mint a kizárólagos egyéni érdekeknek és személyes hajlamoknak, kedvteléseknek, ötleteknek örökös összeütközése : a bellum omnium contra omnes, váltakozva a közönynek, a mással való nemtörődésnek sivár, állati állapotaival. E mellett azt se felejtjük, hogy az apró és másokkal szemben akár a rabló módjára viselkedő kötelékekből fejlődnek, a történet bizonyossága szerint, az emberiség egyetemes kötelékéhez közelebb álló és ennél fogva az »ember« szempontjából való, vagyis a tárgyilagos helyes cselekvést is mindinkább megközelítő nagyobb és nagy kötelékek : a családból a törzs, a falu, a nemzet, az állam ; a családi, a helyi, a fajbeli vallási kötelékből az országokat, az emberiséget felölelő vallási kötelékek : és párhuzamosan ezekkel a mindinkább általánosabb érvényű és a tárgyilagos bírálat szempontjára helyezkedő : az »ember« céljait kereső ethikai parancsok is.

*

2. A heteronom ethikai parancs.

Ezt a parancsot is saját belsejétől, lelkületétől kapja az ember ; belsők jutalmai és büntetései is ; és ugyancsak azt követeli a heteronom, amit követel az autonom ethikai parancs, t. i., hogy a cselekvő küzdje le a parancscsal ellenkező személyes érdekeit és hajlamait és tegye meg azt, amit önmagában tart helyesnek.

Különbözik pedig az autonom ethikai parancstól, hogy míg ennél az ítélet arról, hogy mi az önmagában helyes, a cselekvőnek saját maga eredeti ítélete, a heteronom ethikai parancsnál az ítélet arról, hogy mi az önmagában helyes, a cselekvőnek csak dogmája, melyet egy felette álló autoritás diktál neki és melyet ő minden bírálat nélkül, mint feltétlenül valót és követendőt, tehát önmagában helyesképen elfogad. »Sőt inkább a bünt nem tudtam,

hanem a törvény által, mert a gonosz kívánságot sem tudtam volna, ha a törvény nem mondotta volna» írja sz. Pál a rómaiaknak.¹⁾

A heteronom etikai parancs egy felettén benső köteleket tételez fel; egy olyan köteleket, mely feltétlen hatalommal uralkodik tagjai felett és ezek lelkeit a megrendíthetetlen hit és bizalom erejével fűzi magához. Az ilyen uralom, a feltétlen autoritás uralma, és az ilyen hit, a feltétlen lelki kiskorúság.

Ilyen parancsnak hódol az önálló gondolkozásra még nem képesített, jól nevelt gyermek, mikor szülei utasításaira hallgat és ezeket azért követi, mert épen szüleitől erednek. Hasonló természetűek azok a parancsok, melyeket a szívük mélyében vallásos emberek egyházuktól és lelkipásztoruktól kérnek és kapnak és ami felett bizonyos fölényrel mosolyognak azok, kik viszont kedvenc ujságuk vagy politikusuk szavaira, amint mondani szokás, megesküdnék.

Legtöbbször azonban a heteronom etikai parancs szerzőjét nem is ismeri a cselekvő és alá veti magát az »uralkodó eszméknek«, melyek a légkört, melyben él, saturálják.

A heteronom etikai parancs nem a lemondás erejét nélkülöző és az ilyen értelemben való gyarlóknak, hanem a lelki szegényeknek és tájékozatlanoknak és ennél fogva a legtöbb embernek szinte nélkülözhetetlen irányítója. Avagy kísértjük meg, hogy hányan képesek tisztán értelmi alapon felismerni azt a legközönségesebb parancsot is, hogy nem szabad hazudni? És gondoljunk csak a közéletnek gyakran olyan komplikált és folyton megújuló kérdéseire. Azért, közelről nézve, a legtöbb ember szívrejtekeiben ott találjuk az etikai parancsot többé-kevésbé heteronom alakjában. Megismerhetjük a családnak, társas körnek, népnek, kornak, helynek stb. azon bélyegein, melyeket az tagjaira üt. Még azok is, akik azt hiszik magukról, hogy rég fölszabadultak az idegen parancsszó hatalma alul, nem egyszer meglepetve

¹⁾ 7., 7.

és szégyenkedve azt veszik észre, hogy a régi zsarnok ül nyakukon, az ethikai autonomia álruhájában.

A heteronom ethikai parancs nagy becse nyilvánvaló, ha arra gondolunk, hogy a köteléki eszmét legkönnyebben juttatja uralomra és hogy a sérelemképen érzett külső kényszer nélkül indítja cselekvésre azokat, akik magukat irányítani nem képesek.

A heteronom ethikai parancs elsőrangú kötelékkalkotó és fenntartó erő, — amint is az emberiség egész történeti evolúciói túlnyomólag a heteronom ethikai parancs segítségével mennek végbe. A kötelékek vezető szervei ezért szívesen folyamodnak a heteronom ethikai parancshoz és nagy sikerrel. Jó részt ők is szerzői és sugalmazói.

Veszélye, hogy módot nyújt a visszaélésre. Az autonom ethikai parancsot azonban viszont a tévedés veszélye, és mert az az egyesek felfogásához képest különbözőképen szólhat, az anarchia veszélye is kíséri.

Az uralkodók visszaélései és a szabad tömegek tévedései, tapasztalat szerint, párban járnak; és ha azok zsarnokságra, ezek viszont pártoskodásra és a kötelék bomlására vezetnek.

Vannak, kik a heteronom ethikai parancsot álerkölcnek (Pseudomoral) nevezik.¹⁾ Ok nélkül. Az ethikai cselekvést jellegzi: egyrészt a cselekvőnek lelki ereje, másrészt a köteléki eszmének lelki kényszer ereje. Mindkettő egyaránt van meg úgy az autonom, mint a heteronom ethikai parancsban. Sőt tapasztalat szerint a hit, az autoritás rendszerint nagyobb lendítő erővel bírnak, mint a cselekvőnek eredeti gondolatjai. »Vegyed mostan a te fiadat, a te egyetlenedet, akit szeretsz . . . és áldozd meg őt égő áldozattal.« És Ábrahám okoskodás és kételkedés nélkül készült ilyen érthetetlen módon cselekedni. És mikor Párizsnak 1870-iki ostroma alatt Sarcey felajánlotta nemzetőrpinek szolgálatait a »Sajtó kórodáinak«, ezek azt felelték neki:

¹⁾ E. Hartmann: Das sittl. Bewusstsein.

»Nem ; mert ha elvállaljuk őket, nem volna módunkban egy csomó paprikajancsit visszautasítani, akik csak szóval odaadók és azért, hogy mellőzve lettek, panaszt emelnének. Mi az Ignorantinusok laicus barátjaihoz tartjuk magunkat. Nem olyan számosak ugyan ők, de engedelmeskednek : és ebben fekszik a súlypont.«¹⁾

*

3. *A vallási parancs.*

Ez a parancs a cselekvő vallási kötelékének s illetve e kötelék főszervének, az Istenség nevében szólal meg.

Amennyiben az Istenség szava olyan mélyen hatol be a hívő lelkiületébe, hogy ez azt önmagáért, vagyis mint az önmagában helyest tartja követendőnek, a vallási parancs a heteronom etikai parancs természetét ölti magára. Ekkor a cselekvőt nem személyes érdekei irányítják, hanem az önmagában helyes, mely az Istenség rendelkezésében lép eléje.

A vallási parancs sajátlagos parancs abban az esetben, mikor a cselekvő azt azon jutalmaknál és büntetéseknél fogva követi, melyek a vallási parancsnak sajátlagos jutalmi és büntetési. Ezek földi jutalmak is, túlnyomólag azonban földöntúliak.

Mikor a vallási kötelékek physikai kényszerrel veszik körül parancsaikat, ezek természete ismét megváltozik, és mint majd későbbben látjuk, jogi természetű parancsokká válnak.

*

4. *A babona parancsa.*

Babonának mondjuk azokat a cselekvésre készítő eszméket, melyeket a tudomány és a vallás téveseknek jelent ki.

¹⁾ Fr. Sarcey : Le siège de Paris. ch. IX.

Dacára annak, nagy hatalommal bírnak az emberek felett.

A babona parancsa is az ethikai parancs képében lép fel, amikor a cselekvő a babonás eszmében az önmagában helyest látja és ezt, mint ilyet, vagyis személyes érdekei leküzdésével követi.

Sajátlagos parancs a babona szintén csak akkor, mikor a cselekvő azért követi azt, mert személyes érdekeinek vél szolgálni azon jutalmaknál fogva, melyekre a babonás hit számít, vagy azon büntetések miatt, amelyektől tart.

Hogy a babona milyen nagy hajtó erőt képvisel, azt az emberiség története bőségesen igazolja. Igen sok bajnak okozója, de nagy és közhasznú tetteket is köszönünk a babona hatalmas parancsainak. És mert lendítő ereje nagy, azért használják fel szívesen a köteléki szervek is és nem mindig saját személyes érdekükben, hanem a kötelék céljaira is.

A babona az ember minden cselekvési körében szerezhethet uralmat; mégis legszívesebben keresi fel a vallás területét, minthogy ép úgy, mint az, felsőbb erőkre hivatkozik. De megtaláljuk másutt is. Számot tevő befolyást gyakorol a politikai életben; a kezdetekben elégszer mint állami intézmény is (a rómaiak augurai stb.), míg a modern politikai életben a babona természetével hatnak bizonyos jelszavak, melyeket, akármilyen tévesek, mégis üdvképen fogadnak el mindazok, akik azokban olyan erőket látnak, melyektől boldogulásuk függ.

*

5. *A közvélemény, a közerkölcsök, a szokások parancsai.*

A közvélemény mindenkori környezetünk követelése és arról való felfogása, hogy miképen cselekedjünk; környezet alatt értve mindazokat, kikkel olyan viszonyban vagyunk, hogy ítéletükre és követeléseikre súlyt fektetünk.

A közvélemény parancsa is ethikai parancs módjára hat és működik, mikor az a belső tekintélynek olyan súlyá-

val nehezedik a cselekvőre, hogy ez annak parancsában az önmagában helyest látja és e parancsokat ezért és tekintet nélkül személyes érdekeire követi.

Különleges jelleget ölt a közvélemény parancsa, mikor a cselekvő azt olyan tényezőnek tekinti, mely személyes érdekeit érinti és ezért teljesíti. Hasznot vár a közvéleménytől, vagy fél tőle.

A közvéleménynek parancsai, vagyis ítéletei és követeléseai azon környezetének, melyhez kötelek fűzik az embert, rendszerint mindkét módon befolyásolják cselekményeit és annál erősebben, minél szorosabbak a kötelek. Azért olyan hatalmasak a családi követelések.

A közvélemény parancsa gyakorolja uralmát már alkalmi megnyilatkozásaival is ; még inkább hosszú gyakorlat során megesontosodott törvényei : a szokások és az ú. n. közerkölcsök útján.

*

6. *A hatalmaskodás parancsa.*

Ezt a parancsot kapja az utas, kire rablók törnek, avval a meghagyással, hogy szolgáltassa ki pénzét, különben nagyobb erejükkel elveszik azt, vagy megverik, vagy életétől fosztják meg őt.

A hatalmaskodás ismertetői :

a parancsolónak megfélemlítő viselkedése és cselekvését irányító személyes érdeke ; a parancsot kapott részéről pedig a félelem okából és abból a célból való cselekvés, hogy kisebb baj árán nagyobb bajtól meneküljön.

A megfélemlítésnek igen sokféle lehet a módja és alakja. Nyilván leghatályosabb a nagyobb és elháríthatatlan fizikai erő alkalmazásával való fenyegetés, mert a mechanikai kényszer olyan eszköz, melynek sikeresen a legnagyobb lelkiere sem képes ellentállani.

*

7. A jogi parancs.

Ennek nyilván kétségbevonhatatlan példája a bírói parancs, mert senki illetékes nem fogja tagadásba venni, hogy a parancs, melyet a bíró, ezen minőségében és hivatásának, vagyis legjobb tudomásának megfelelőleg bocsát ki, jogi parancs.

A bírói parancs így szól :

Az adóshoz intézve : fizesd ki a panaszosnak azt az összeget, melyet tőle kölcsön vettél, különben erővel véteitem el tőled ;

majd, a végrehajtó erőhöz intézve : vedd el erővel a marasztalttól azt az összeget, melynek megfizetésére őt köteleztem és ha ellentáll, törd meg physikai erejét még nagyobb physikai erővel.

Más esetben, a vádlotthoz intézve :

gyilkoltál, azért lakolj életeddel ;

a fegyveres erőhöz : hurcoljátok az elítéltet a vesztőhelyre ;

a hóhérhoz : végezd ki !

Mindkét esetben : mert így rendeli a törvény ; törvény hiányában, közvetetlen és *végső indokolással* : mert így követeli az igazságosság !

A bírói parancs sajátlagos attributumai tehát :

a mechanikai erőszakkal való megfenyegetés s illetve a kényszer ezen nemének tényleges alkalmazása : közvetlenül, vagy kiszabott büntetései végrehajtásánál ;

és az igazságosság.

Csakugyan a kard és a mérleg !

*

Egy új fogalom tűnik fel előttünk : az igazságosság fogalma, melyet a legtöbb nyelv is a legszorosabb összekötetésbe hoz a joggal.

Micsoda eszméket rejt magában az igazságosság ?

Az »igazságos« legáltalánosabban a »helyes« fogalmának alkalmazása a jogra, s ennek sajátlagos értékmeghatá-

rozója. A nyelv, ugyanis, a »helyesnek« fogalmát, a különböző irányokhoz képest, melyekben a helyes megnyilvánul, specializálja. Az értelem szempontjából helyest igaznak mondja; az esztetikai felfogásunkkal egyezőt szépnek; az etikailag helyest jónak; a jogról való bírálatunk szerint helyest pedig igazságosnak.¹⁾

Mikor tehát igazságosnak mondjuk a jogot, azt állítjuk róla, hogy az felfogásunk szerint helyes, vagyis olyan, aminőnek lennie kell; hogy az lényének, hivatásának megfelelő, vagyis hogy helyes: miként az igaz, az értelmi felfogásnak helyes eredményét; a szép, az esztetikailag helyest; a jó, mint a cselekvés jelzője, az etikailag helyest fejezi ki.

A további és mélyebbre ható kérdés az, hogy az »igazságosságot« tárgyilag micsoda feltételekhez kötjük?

Ezt a kérdést más helyen vizsgáltuk tüzetesen, azért ama vizsgálatunknak csak végső eredményeit ismételjük itt.²⁾

Az igazságosság összetett fogalom. Elemei: a jogilag feldolgozandó esetnek, felfogásunk szerint, helyes logikai követelményei, (igértél, tehát teljesíts; vétettél, tehát lakolj) — az embernek, felfogásunk szerint, helyes érzelmi követelményei (Shylock embertelen kötelezőjének nem szabad érvényt szerezni); — és azon köteléknek, felfogásunk szerint helyes érdekei és követelményei, melynek keretébe, álláspontjára helyezkedünk.

Ez a három elem többször összeütközésbe kerül egymással: és ilyen esetben megkívánja az igazságosságról való felfogásunk és érzésünk, hogy ama három elem bizo-

¹⁾ Használjuk ugyan az igazságost olyan eljárás jelzésére is, mely nem jogi természetű. Így azt mondjuk, hogy a bírálat valamely munkáról, valakinek képességeiről, jelleméről igazságos vagy nem igazságos. Tesszük ezt annál fogva, mert ítélkezésről, vagy rendelkezésről, vagyis olyan funkcióról van szó, mely a jogszolgáltatási, a bírói funkcióhoz hasonló. Nyilván analogikus módon alkalmazunk itt egy fogalmat, melyet a jogszolgáltatástól vettünk.

²⁾ Magy. Tud. Akadémiai értekezések. XIII. köt. 2. sz. »Az igazságos jog«.

nyos sorrendben helyezkedjék el és ezen sorrendnek megfelelőleg legyen irányító.

Ebben a sorrendben az első helyet foglalják el a köteleknek érdekei; a másodikat az érzületi követelmények; az utolsó helyet pedig a jogilag feldolgozandó esetnek mérően logikai consequentiái.

A betyárvilágban csak úgy tudták a közbiztonságot fenntartani, hogy rögtönbírószági intézményeket léptettek időnként életbe. És akkor megtörtént, hogy egy pár csizmának erőszakos elvétele miatt akasztottak. Az eset logikai követelménye, a talio principiuma, ellent mond annak, hogy a tettes nagyobb fájdalmat és kárt szenvedjen, mint amennyit a csizma erőszakos elvételével maga okozott; az érzelem megborxad, hogy ember egy pár csizmaért életével fizessen: de a jogalkotónak az állami kötelék közbiztonságának helyes érdekeiről való felfogása elengedhetetlennek tartotta az elhettentést.

Az igazságosságnak három eleme között mindig a köteleki érdek az, mely feltétlenül vezet és uralkodik: vagyis a jogi parancs célja elsősorban a köteléket szolgálni, azt a köteléket, melynek érdekében a parancs kelt.¹⁾

Ugyanezt a célt, a köteleki szolgálatot tartja szem előtt az ethikai parancs is. Minthogy pedig azt, ki nem halmaskodik, hanem az igazságosság szerint rendelkezik, vagyis jogi parancsot bocsát ki, nyilván saját ethikai parancsa vezérli, *látni, hogy a jogi parancs alapja és irányítója a jogalkotó saját ethikai parancsa.*

Ethikai parancsa vezérli tehát a bírót, mikor nem halmaskodva, hanem az igazságosságot keresve, rendelkezik. És pedig: midőn törvény, jogi szabály nem létében, az igazságosságról való egyéni felfogásának ad kifejezést, saját lelkületének eredeti ethikai parancsa alapján jár el; mikor pedig van törvény és ezt kötelelességszerűleg alkalmazza, a törvényhozó ethikai felfogásának szerez érvényt. Mert az igazságosságra, vagyis elsősorban a kötelék szol-

1) Bővebben kimutatva az idézett értekezésben.

gálatára és ezen az úton a szellemi, anyagi javak és a jó-embertársi érzelmek előmozdítására törekszik a hivatásának megfelelő törvényhozó is; miről meggyőződhetünk, ha a törvények indoklásait tanulmányozzuk. Minden törvénynek motivációja a köteléki célra, a köteléki érdekekre, a köteléki szolgálatra vezethető vissza. Még az az alkalmi jogalkotó is, ki hadseregei élén bocsátja ki parancsait, hivatkozik a nemzetközi, az egyetemes emberi kötelék érdekeitől kapott parancsra, hogy a hatalmaskodás vádját elkerülje és parancsait a jogi parancs minőségével felruházza.

A kifejtettekhez képest tehát a bírói, a jogi parancs, a jog, cselekmény, mely a kényszerhatalom ethikai parancsában gyökerezik és azoknak cselekvéseit, kik a jognak alávetettjei, irányítja: és pedig elsősorban, rendszerint, a mechanikai kényszerrel és az ennek eszközeivel végrehajtandó büntetésekkel való megfenyegetés, majd e kényszernek és büntetéseknek tényleges alkalmazása útján.

Az ethikai parancs, mely a jogalkotót vezérli, vizsgálatunk eredményeihez képest így szól: rendeld el, leküzdve személyes érdekeidet, amit a lelkületed sugalata szerinti önmagában helyes, vagyis az az észme megkövetel, amely köteléked útján az emberi létfeltételeknek, a javak és az embertársi jó érzelmeknek, más szóval a hasznos és boldogító összeműködésnek legjobban szolgál és kényszerítsd ki ezen rendelkezéseidet erőhatalmilag.

Ha a hatalom, mely a kényszerítő erővel rendelkezik, ilyen módon parancsol, parancsa jogi parancs: és még akkor is az, ha a hatalom értelmi és érzületi felfogásából fakadt ethikai parancsa, mások ítélete, vagy akár tárgyilagosan jobban igazolt ítélet szerint is, nem is éri el az igazságosság céljait. Ez utóbbi esetben a jog, amazok ítélete szerint ugyan nem helyes, nem igazságos jog: de azért jog az, mert a jogi parancs belső constitutív kellékét, az igazságosságra való jóhiszemű törekvést, vagyis az ethikai parancs sugallatát és legitimitációját nem nélkülözi.

Ellenben nem jog az olyan parancs, mely az igazságosság tárgyi követelményeit ugyan tökéletesen kielégíti,

de nem képes magának erőhatalmilag érvényt szerezni, mert a jognak külső kellékét, az erőhatalmi kényszer nélkülözi. Azért nem alkot jogot, ki megfelelő kényszer hatalom nélkül akár a legalaposabban is kimutatja, hogy a hatalom joga nem helyes, nem igazságos jog és hogy a jognak így vagy amúgy kellene rendelkezni, hanem csak jogi bírálatot mond. És egyáltalában nincs jog önmagában, kényszer hatalommal rendelkező emberi akarat és cselekvés nélkül.

A jog épen olyan subjectiv és tételes természetű, mint az ember ethikai parancsa és utóvégre minden más cselekvési parancs: a vallás, a babona, a közszokások és közerkölcsök és a hatalmaskodás parancsa is. Ethikai parancs csak akkor létezik, ha az bizonyos ember lelkiületében bizonyos módon tényleg megszólal és kényszerítőleg vagy büntetőleg működik. A jog pedig csak akkor van jelen, ha bizonyos ember, bizonyos módon rendelkezik és kényszerít. Míg azonban az ethikai parancs minden ember lelkiületében fakadhat: jogot csakis azok alkothatnak, kik a jogi kényszerítő eszközöket bírják és alkalmazzák.

A bírálat, akármilyen észszerű és meggyőző legyen is, nem változik át joggá, miként nem változik át valamely ethikai parancsról mondott bírálat sem ethikai parancscsá, ha ugyanis nem járulnak hozzá azok a belső kényszerek és büntetések, melyek azt ilyenné minősítik.

A jognak bírálata azonban csak közvetlenül nem számottevő, ellenben közvetve nagy kihatással lehet a jogalkotásra, amennyiben uralmat szerez a jogalkotó hatalom lelkiülete fölött és átalakul benne ethikai parancsává. Akármennyire tévedtek is azok, kik bírálataikat és elmélkedéseiket ész- és természetjognak nevezték és gondolták is, mégis nagyot lendítettek a jogon. Az észjognak »a jogi és állami rendre való reformáló hatása a napnál világosabb«, beismeri az észjognak egyik legkeményebb bírāja.¹⁾

*

¹⁾ Bergbohm : Iurispr. u. Rechtsph. I. Abth. §. 7.

És most, hogy az ember különféle cselekvési parancsait így megrögzítettük, állítsuk azokat egymás mellé, hogy minél élesebb benyomást kapjunk róluk.

Legtávolabban állanak egymástól a cselekvési parancsok csoportjában, ennek mintegy szélsőségeit képezve, az ethikai (úgy autonóm, mint heteronóm) parancs és a hatalmaskodás parancsa.

Az ethikai parancsot a cselekvő önmagától, belsejétől, lelkiületétől, a hatalmaskodás parancsát ellenben mástól, tehát kívülről kapja. Azt belső, ezt külső kényszer, erőszak, kíséri és támogatja.

Amellett a hatalmaskodás parancsa csak büntetést ismer, de nem jutalmat is. A rabló nyilván meg nem jutalmazza parancsának követését és az engedelmesség a rabló parancsai iránt belső jutalmakkal sem kapcsolatos. Még nagyobb ellentétben áll egymással e két parancs, ha a parancsoló hatalom céljaira tekintünk. Az ethikai parancsot a köteléki szolgálat sugalmazza és irányítja, a hatalmaskodás parancsát pedig ép megfordítva, kötelékellenes cél: a hatalmaskodó személyes érdeke.

A vallási parancs, a babonának az olyan parancsa, mely köteléki eszméket szolgál, a közvélemény, a szokások, az ú. n. közerkölcsök parancsai, amennyiben nem ethikai parancsokképen funkcionálnak a cselekvőben, hanem mint sajátlagos parancsok hatnak, avval irányítanak és indítanak, hogy külső személyes előnyökkel kecsegtetnek és hátrányokkal fenyegetnek, anélkül azonban, hogy mechanikai kényszereszközökhöz folyamodnának.¹⁾ Eltérnek tehát egyrészt az ethikai, másrészt a hatalmaskodás parancsától: mégis közelednek az ethikai parancshoz annyiban, amennyiben, mint ez, köteléki szolgálatok teljesítésére irányítanak.

A jogi parancs pedig úgy az ethikai, mint a hatalmaskodási parancsoktól veszi kölcsön constitutív elemeit. Az utóbbitól ennek épen legbrutálisabb kényszereszközeit, a me-

¹⁾ Ha teszik, a jogi parancsok természetét öltik.

chanikus kényszert ; és megegyező a hatalmaskodás parancsával abban is, hogy követéséért nem ad jutalmat. Az ethikai parancstól pedig átveszi a köteléki célt : úgy a hogy azt a jogalkotó hatalom, értelmi és érzelmi felfogásánál, a benne megtestesült ethikai parancs erejénél fogva, látja.

A cselekvési parancsok ezen összehasonlításából kitűnik, hogy valamennyien összefüggnek egymással egyik vagy másik tekintetben — csakugyan úgy, mint egy hegytömbnek különféle ormai — de azért minden egyes parancsnak megvan a maga fogalmi individualitása, amelynél fogva az a mi, és más, mint a többi.

A jogi parancsot meghatározó és azt társaitól megkülönböztető tulajdonságai, szembesítésünk eredményeihez képest, ezek :

a) annak szempontjából, ki kapja : a parancs külső volta ;

b) annak szempontjából, aki adja : a parancs belső volta, vagyis összhangzása a jogalkotó hatalom lelkületét átható autonom vagy heteronom ethikai parancscsal ;

c) megfenyegetés mechanikus kényszerrel, vagy az ily úton végrehajtandó büntetésekkel s illetve, a mechanikai kényszer tényleges foganatba vétele.

Ebből következik, hogy minden parancs, melyben ezeket a jellemző tulajdonságokat együttesen megjeljük, természeténél fogva jogi parancs : jog, akár ilyennek nevezik, akár nem. Viszont, ha e kellékek közül akár egy is hiányzik, a parancs nem jog, még ha ilyennek mondanák is.

Ezen, a jog természetével ellenkező elkeresztelésekre alkalmat szolgáltat rendszerint az a körülmény, hogy a kötelékek előbb-utóbb olyan szerveket fejlesztenek, melyek a jogalkotás teendőit állandóan és a kizárólagosság követelése mellett, gyakorolják. Az ilyen szervektől eredt erőhatalmi kényszerparancsok a jog bélyegével kerülnek forgalomba, holott akkor, mikor a jogalkotó hatalom ethikai parancsa ellenére, ennek személyes érdekeit szolgálják, természetüknél fogva, valójukban, hatalmaskodási parancsok. Másrészt ugyanezek a szervek, kizárólagossági igényeiknél

fogva, erőszaknak, bitorlásnak címezik az olyan rendelkezéseket, melyek másoktól eredtek, de a jognak minden kelékével bírnak.

Minthogy pedig nyilván nem a név teszi a jogot joggá, hanem természete és tulajdonságai minősítik annak, azért, bár jognak mondják, de természeténél fogva nem jog, a leglegitimébb fejedelemnek és az egyhangúlag megválasztott diktátornak a jog címén tett azon rendelkezése, melyet azok tudatosan személyes érdekeikben, tehát ethikai parancsaik ellenére, bocsátottak ki. És nem jog a megvesztegetett, megfélemlített vagy szeszélyeskedő és önkényeskedő bírónak parancsa sem, habár az ítélet legitim alakjában kelt. Mindkettő a jognak lobogója alatt szállított dugáru: hatalmaskodás; és ha a személyes érdekek és kedvtelések palástolása végett még köteléki eszmékre is hivatkozik a parancs, akkor az nemcsak hata'maskodás, mint aminő a rabló nyílt erőszaka, hanem ezenfelül még csalárdság is. És ha ezen természetes alapon osztályozni és szétválasztani akarnók a világ különböző codexeibe jog címén felvett parancsokat, nem lehetetlen, hogy a hatalmaskodások a vastagabb kötetet képeznék.

Viszont valóságos jogot alkottak Arkansas colonizálása idejében azok a bátor és tisztességes polgárok, kik a kellő állami védelem hiányából maguk fogták el az elhatalmasodott fosztogatókat és a tehetetlen állam parancsai ellenére felakasztották.¹⁾ Jogalkotások voltak a német középkori ököljog korszakában a Fehme-nek a törvény tilalma ellenére kelt ítéletei és foganatosított véres végrehajtásai. Jogalkotás, bár gyakran bárdolatlan és nem mindig igazságos jogalkotás az, mikor felkel a nép és a kötelék eszméi által vezérelve, erőhatalmilag bánik el kormányával. Jogot alkot még a rabló- és kalóz-vezér is, mikor kötelékük eszméinek erőhatalmilag szereznek foganatot társaik között. És jogot alkot az az állam, mely fegyveres fenyegetéssel, vagy győzelmeivel kikényszeríti, hogy egy másik állam

¹⁾ Gerstäcker: Die Regulatoren in Arkansas. Előszó.

tegye meg, mit közös kötelékük, az egyetemes emberi kötelék eszméi parancsolnak.

Az a felfogás, mely a jogalkotást az államoknak nevezett kötelékekre szorítja, nélkülözi a belső megokoltságot. Az állam annál fogva jogalkotó, mert kötelék és mert köteléki célok érdekében rendelkezik; ámde a társadalomnak vannak más kötelékei is: ezek tehát ugyanazon az alapon jogalkotók, mint az államok, ha alkotásaik ugyanis a jognak belső és külső kellékével bírnak; ezek hiányában pedig az államnak alkotása sem jog.

*

A jognak egyik meghatározója az, hogy alkotójának autonóm, vagy heteronom ethikai parancsán sarkal. Mégis azt találjuk, hogy a jogalkotók sokszor, rendszerint, nem követik ridegen ethikai eszméiket, ideáljaikat, hanem alkalmazkodnak: és pedig vagy a közönségnek, gyakran alsóbbrendű értelmi és érületi felfogásához, vagy épen valamely fenyegető hatalom követeléseisehez.

Megegyeztethető-e ez a tapasztalat vizsgálataink azon eredményével, mely szerint a jog a jogalkotó ethikai parancsának emanatiója?

Ez a kérdés bővebb kifejtést igényel.

Mikor az ethikai parancsot tárgyaltuk, megállapítottuk, hogy e parancs nemcsak a kötelék egyes tagjaira ró kötelességeket szemben a köteléssel, hanem viszont a kötelékre is, szemben egyes tagjaival. Azt is láttuk ott, hogy a köteléket a köteléki szervek képviselik és hogy ennél fogva a kötelék kötelességei a szerveknek és mert a jogalkotó hatalom is köteléki szerv, a jogalkotó hatalomnak is kötelességeit képezik.

A köteléki szerveknek, tehát a jogalkotó hatalomnak is ezen kötelességeihez tartozik — mint ott láttuk — hogy a kötelék alárendelt tagjaival érezzenek, következőleg, hogy azok értelmi és érületi felfogására kellő tekintettel legyenek; továbbá, hogy kötelékük tagjait nevelőleg, fejlesztő-

leg vezessék, vagyis hogy ethikai képességeiket is emeljék. Az a jogalkotó hatalom, mely merően individuális ethikai eszméit ridegen ráerőszakolja a kötelék tagjaira, azonban durván sérti ezek értelmi és érzelmi felfogását és egyúttal káros ellentétbe is kerül velök, vagyis egyrészt kötelék ellenesen viselkedik, míg másrészt veszélyezteteti a kötelék jó működését, esetleg életben maradását is. Az a jogalkotó pedig, ki kizárólag az erőszakra támaszkodik, nem emeli a kötelék tagjainak ethikai színvonalát, sőt inkább leszállítja, mert az erőszak csak eltompult rabszolgákat tud nevelni.

Látni, hogy engedve individuális ethikai felfogásából, esetleg felsőbbrendű felfogásából is és a jog alávetettjeinek, akár alsóbbrendű értelmi és érzelmi felfogásához alkalmazkodva, alkalmazkodva abban a mértékben, amelyben azt a jó együttérzés és a fokozatos nevelés köteléki érdekei megkövetelik: a jogalkotónak nem kell ellenkezésbe jönni önmagával, mert úgy cselekedve ugyancsak saját lelkületének, de előbbre való parancsát követi. Joga igazságosabb lesz, mert jobban szolgálja a köteléket, inkább táplálja érdekeit, mintha ellentétben alárendeltjei értelmi képességeivel és érzelmi igényeivel cselekszik.

Erre a szempontra helyezkedik Macaulay is, mikor megróvja Warren Hastings-t, ki, mint India kormányzója, Nunkomar bramint a maga szigorú ethikai felfogásának megfelelő angol törvény szerint kivégeztette. Nunkomar bűne volt, hogy csalt és hamisított. Nunkomar tette a bengálok ethikai felfogásához képest alig volt több közönséges szédclgésnél. »Úgy ítélték ezek — mondja Macaulay — az ilyen tettről, mint ahogyan ítélik egy yorkshirei lovász, mikor látja, hogy valaki jó pénzen hibás lovat ad el.¹

Viszont szinte bámulatos a népvándorlásbeli germán hódítók alkalmazkodása meghódítottjaik felfogásához és érzelmeihez. A magán- és büntetőjogot illetőleg minden leigázott néptörzsnek meghagyták a maga megszokott tör-

¹) Macaulay: Warren Hastings.

vényeit, úgy hogy Agobard püspök szerint, nem ritkán esett meg, hogy öt ember össze kerülván, mindegyikük más és más népjog uraloma alatt állott.¹⁾

És ugyanezen ethikai iránynak hódol a római jog, mikor szemben a *jus strictum*mal, a törvénnyel, azt mondja: *ea enim quae sunt moris et consuetudinis in bonae fidei judiciis debent venire*.

Másik esete annak, hogy a jogalkotó hatalom módosítja eredeti ethikai felfogását, mert egy külső hatalom kényszeríti reá. Ha a jogalkotó nem azért enged, hogy vele személyes érdekeit szolgálja kötelékellenesen, hanem azért, hogy a gondjaira bízott kötelék javát előmozdítsa: akkor ezen, a nemzetközi és a pártközi életben elég gyakori esetben, eltér ugyan attól, amit ethikai parancsa akkor sugallana, ha ama zavaró befolyás alatt nem állana, de nem tér el attól, ami benne ilyen körülmények között ethikai parancsa, köteléki parancsa válik.

Mikor a marokkói szultán az európai hatalmak nyomása alatt, a keresztényeknek jogokat biztosított, úgy saját, mint alattvalói gondolkozásával és érzelmeivel a legmerevebb ellentétben, de mégis ethikai parancs szerint s így igazi jogot alkotva cselekedett, amennyiben az a gondolat vezérelte, hogy csak ilyen módon kerülhet el egy háborút, mely kötelékét és annak gondjaira bízott tagjait tönkre juttatná.

Valamikor Japánban és Chinában mi sem talált olyan ellenszenvre és helytelenítésre, úgy a szervek, mint a község részéről, mint az európaiakkal való érintkezés. Mégis, mikor kormányaik olyan törvényt hoztak, mely az európaiaknak megnyitja országaik kikötőit, ethikai parancsaik erejénél fogva cselekedtek, mert ezen az áron az európai államok részéről fenyegető nagyobb bajtól óvták meg köteleiket: tehát jogot alkottak.

*

¹⁾ Brunner: Deutsche Rechtsgeschichte. I. §. 34.

A jogalkotó a jogot, melyet megteremtett, mindenesetre helyes, vagyis igazságos jognak tekinti ; mert ha nem tekintené ilyennek, akkor az nem gyökerezne az etikai eszmében, nélkülözné tehát a jog belső kellékét és nem volna jog, hanem vagy személyes érdekeinek szolgáló hatalmaskodás, vagy pedig cél nélkül való hóbort.

Más kérdés az, hogy a tárgyilagos bírálat is helyesnek, azaz igazságosnak mondja-e a jogot és hogy van-e egyáltalán tárgyilagos bírálata ?

Van, és tárgyilagos bírálata ugyanaz, mint az etikai parancs tárgyilagos értékelése, minthogy ez utóbbi parancs képezi a jogi parancsnak alapját. Az etikai parancs tárgyilagos értékelésével foglalkoztunk. Úgy az etikai parancs, mint a jog tárgyilagos értékelésének módszere, mint azt ott részletesen kifejtettük, az észszerű kritika, mely azt vizsgálja, hogy az etikai parancs és az azon nyugvó jog, mennyire szolgálnak legközvetlenebb céljaiknak, a kötelekeknek, melyeknek érdekében keltek és ismét e kötelekek céljainak, vagyis végső sorban a szellemi és anyagi javak és az ember-társi jóérzelmek termelésének és forgalmának.

Azonban ezen eljárásnál se feledkezzünk meg arról, hogy az mindig csak bírálata a jognak és sohasem annak megalkotása. Úgy az etikai, mint a jogi parancsot konkrét személyek alkotják, konkrét felfogásuknak megfelelőleg s azért a tárgyilagos vizsgálat eredményeitől sokszor többé-kevésbé eltérőleg.

Viszont a tárgyilagos vizsgálat szerint abszolút értékű etikai szabály csak akkor lesz etikai parancscsá, ha az valakinek lelkületében gyökeret vert és azt megfelelő cselekvésre nógatja vagy bünteti ; a vizsgálatunk szerint abszolút értékű jogi szabály pedig csak akkor változik át joggá, ha az a hatalomban előbb etikai parancscsá alakult át és ha a hatalom egyszersmind megszerzi neki a jogi parancs külső kellékét, az erőhatalmi kényszert.

Ezek nélkül mindkét esetben csak elmélkedésről lehet szó : elmélkedés arról, hogy mit tartalmazzon a legjobbra vezető etikai parancs és mit a legigazságosabb jog.

Azért gáncs és kicsinylés ne érje a tárgyilagos vizsgálatot. Az ethikai és jogi parancsoknak azon hibáit, melyek tökéletlen értelmi és indokolatlan érzelmi felfogásból erednek, a tárgyilagos vizsgálat kitárja: jobbra tanít és így a tökéletesebb ethikai és jogi parancsoknak előkészíti a talajt.

Akik a jog fejlődését figyelemmel kísérik, ezt a folyamatot jól ismerik.

*

A jog második és külső kellékének megismertük az erőszakot. A jog az erőszaknak mindkét nemét alkalmazza. Elsőben a lélektanit, amennyiben megfenyeget. Megfenyeget majd azzal, hogy mechanikai erővel elvesz tőlünk valamit ha magunk nem szolgáltatjuk, majd büntetéseket helyez kilátásba engedetlenségünk okából. Mikor pedig fenyegetései célra nem vezetnek, végső sorban a mechanikai erőszakot tetteleg veszi foganatba: ellenkezésünk dacára végrehajtat, elfogat, kivégeztet.

A parancs és ezen kényszere együttesen alkotják a jogot.

Ebből következik, hogy a jog csak akkor van jelen, ha a parancs sajátlagos kényszereredménye sem hiányzik.

És következik, hogy az utasítás és a fenyegetés egymagukban nem tesznek tanubizonyyságot a jog lételéről. Mert a jog nemcsak eszme, akarat, akaratkijelentés és fenyegetés; ha ezekből állana, akkor mindenki alkothatna jogot, kinek eszméje, akaratja van, ki akaratát kijelenti és fenyegetésekkel köti össze.

De még az olyan tényezőnek utasító akaratkijelentése és fenyegetése sem jog, amely tényezőről feltesszük, hogy a jognak kényszer eszközeiről rendelkezik. Mert tévedhattünk feltevésünkben. Lehet, hogy kényszerereje mégis elégtelen, általában, vagy a speciális esetben, vagy pedig utólag lett elégtelenné. Lehet, hogy a hatalom igazán nem is akart. Forrongó időkben akárhány olyan parancsra találunk, melyet az intéző hatalom csak színlelésből ad ki jogi parancsképen

a megnyugtató kedvéért. Az is megtörténik, hogy az ügy a hatalomnak olyan jelentéktelen és közönbös, hogy ez maga sem törődik parancsával. Ismerünk olyan vidékeket, hol p. o. a közmunkákról szóló törvény jórészt ilyen sorsban részesül. Törvény, ha úgy akarjuk, de nem jog. Jogtalan állapot nemcsak ott van, hol jogi szabály nincsen, hanem ott is, hol a szabály erőtlenné marad. És végre akkor sem válik az utasításból jog, mikor a hatalom akart ugyan, de azután mást gondolva, elejti parancsát, anélkül, hogy visszavonását jelezné.

Egyszóval merően az utasítás, a jogi szabály létéből a jog lételeire következtetést vonni nem lehet. Ha van kényszerhatalom, akkor is csak valószínűnek mondhatjuk azt, hogy utasításainak nem hiányzik majd a jogot jellegző kényszer; de vélelmünket már a legközelebbi eset is megdöntheti.

Valóban »az esetben él a jog«; nem ugyan abban a közönges értelemben, hogy csak akkor tudjuk meg igazán, hogy mit tartalmaz a törvény, mikor azt esetekre próbáljuk alkalmazni, hanem abban a legszorosabb értelemben is, hogy a jog csak akkor él, van jelen, létezik, mikor effektusa, kényszerhatása megnyilatkozik: azokban az egyes drámákban, melyek a jogi parancs kényszererejénél fogva lejátsszódnak.

Mert még az sem bizonyít a jog létele és élete mellett, hogy az emberek úgy viselkednek, amint azt a jogi szabály is megkívánja, mert viselkedhetnek így ethikai vagy vallási parancsok, vagy a közvélemény parancsának erejénél fogva. A jog tiltja és bünteti a lopást; a tisztességes ember nem lop: de vajjon a jog erejénél fogva nem? Akár nem is volna jog, mégis így cselekednék.

Azért is van a jogi életben olyan döntő szerepe a jogi tétnek, a »gyakorlat«-nak, amely fogalom sokszor nyílt ellentétbe helyezkedik a »törvénnyel«. És azért beszélünk jogtalan állapotokról ott is, hol a »törvényekben« bizony hiány nincsen. Ha mégis odahajlunk, hogy teljes megjelenésétől független létet adjunk a jognak, vagyis, hogy a jogot a kényszerhatalomnak pusztá akaratjelzésével, a »törvénnyel« azonosítjuk, annak több az oka.

Elsősorban a már említett valószínűségű számításunk, hogy a hatalom tud, tehát fog is kényszeríteni. És jó részt az a körülmény is, hogy a merő parancsokat megrögzítjük, vagyis írásba foglaljuk és rendszerint általánosítjuk és perpetuáljuk, vagyis minden jelen és jövő esetre kiterjesztjük. Ilyképen a betű, a minden esetre és időre szóló betű, mely a hatalomtól ered, jognak, élő jognak nyeri látszatját; holott esetleg cadaver vagy abortus fekszik előttünk. Jogi codexeink a valóságban jórészt nagy jogi temetők, a legkülönbözőbb halottakkal: olyanokkal kik sokáig éltek, olyanokkal, kik alig éltek és olyanokkal is, kik halva születtek. Mint »törvények« azonban mind léteznek; láthatjuk őket szemeinkkel és megmutathatjuk a kételkedőknek. Mit bizonyít tehát a »törvény« létele?

A pusztá parancs, a cselekvési utasítás, a szabály, a törvény és másfelől a jog között a különbség lényeges. A merő cselekvési utasítás közös tulajdonsága valamennyi cselekvési parancsnak és a jognak csak egyik alkotórésze: magva, mely csak akkor válik joggá, ha az eset talajában kényszererejével gyökeret vert és növénné kifejlődött.

A jogi szabályoknak, a jogi törvényeknek, mint merő utasításoknak ezen viszonylagos jelentéktelensége mellett, szinte feltűnő az a tapasztalat, hogy általában mégis mennyire ragaszkodnak az emberek a »törvények«-hez. Ezen ragaszkodásuknál és tiszteletüknél fogva ezen szabályok szinte önálló értéket nyernek, mert a »törvény« ama pszichológus hatása erős visszahatással van a »jog«-ra, amennyiben ennek életre fakadását elősegíti és életerejét növeli. A törvénynek ezen önálló tekintélyénél fogva a jog bizonyosabbá válik és tovább él, mint különben.

Miben fekszik tehát amaz élettelen szabályoknak varázsereje, úgy hogy még a guineai vadak is indítatva vannak azokat conserválni, még pedig módjukhoz képest olyképen, hogy közköltiségen öreg embereket tartanak e', kik megmondják nekik adandó alkalmakkal, hogy előző

esetekben micsoda ítéletek keltek ;¹⁾ míg a művelt népek írásba foglalják, ércebe, kőbe vésik azokat ?

Egyrészt nyilván a társadalmi »rend és forgalom« érdekei adják meg a szabályoknak az értéket. A rend és forgalom érdekében kívánatos, hogy ama szabályokat mindenki ismerje. Másrészt láttuk vizsgálatunk során, hogy általában mennyire nehéz annak megállapítása, hogy mit követel az igazságosság és hogy az egyesek, magukra hagyatva, mennyire eltérők az igazságosságról való felfogásaikban. Figyelemmel arra, nem tagadható értéke az olyan szabálynak, mely az igazságosság szolgálatában nagyjából már bevált és mely mindenesetre a vitának és a bizonytalanságnak elejét veszi.

Azonban talán mégis annak köszönik nagy becsüket a törvények leginkább, hogy az egyesek az individualis jogosítványaikat — az alanyi értelemben vett jogot — azokból merítik. Ennek következtében a szabály új és hatalmas támaszt kap : megkapja a személyes érdekek szövetségét. Az egyesek most ugyanavval az erővel ragaszkodnak a személyes jogaikat szolgáló szabályokhoz, mint pénzükhöz, birtokukhoz és azokat ép oly erőlyesen védelmezik meg, mint emezeket. A szabály most már nem a kötelezői eszme védelme alatt áll egyedül, hanem a személyes érdekek éber őre is van melléjük adva. A személyes érdekek, az alanyi jogok, nagy erővel és szívóssággal gondoskodnak arról, hogy a szabály részesüljön abban a tiszteletben, mely a jogozottak érdekeinek megfelel ; hogy a szabály ne maradjon csak szabály, száraz ág, hanem fakadjon életre, váljék joggá.²⁾

Ez a szövetség a jogi szabályok és a személyes érdekek között, egyrészt erős nyomást gyakorol a kényszerhatalomra is, akitől a jog létele függ és másrészt befolyásolja azt annál fogva, mert a szabály a hatalomnak személyes

¹⁾ Biró L. levelei.

²⁾ Hisz vannak, kik az alanyi jogot priusként képzelik és ez alapon p. o. velünk született jogokról beszélnek !

érdekeit szintén szolgálja : szolgálja avval, hogy most már a hatalom is a szabályból vezeti le a maga alanyi jogát s vele erkölcsileg biztosítja fennállását. Érdekes és nagy következményű történeti processzus az, mikor a hódítók legistákká átvedlenek és támaszukat a kard helyett a »törvényben« látják ; majd saját kárukra azt tapasztalják, hogy a »törvény« még sem »jog« és hogy a jog a kard segítségével nem nélkülözheti. Ezért symbolumába is felveszi. Az alanyi jogok szövetsége tehát mindenképen nagy erkölcsi erőt szerez a merő jogi szabálynak, a törvénynek. Azért is olyan makacs életűek a privilégiumot alkotó törvények, mert a kiváltság legerősebben sarkalja a személyes érdekeket.

Gyakran halljuk politikusaink szóáradataiban e szavakat »jog, törvény, igazság« együttesen használni. Első hallásra szóhalmaznak véljük ; majd gondolkozva, a praktikusok szimatját ismerjük fel bennük : átérzését annak, hogy a törvény még nem jog és a jog még nem igazságosság.

Mindezek az okok nagy horderejűek és nekik tulajdonítható az is, hogy a jog sokszor szinte természetellenes életkort ér el ; mert él és kényszerhatalmilag uralkodik gyakran akkor is ; mikor rég megszűnt természetes rendeltetésének megfelelőleg a kötelekeket és az emberi létfeltételeket szolgálni.¹⁾

Leszállítottuk a »törvény« értékét ? Mindenesetre károsabb a gondatlan elszenderedés abban a hitben, hogy van »törvényünk«, tehát van »jogunk«.²⁾

*

1) Erre vonatkozólag mondja a német költő : »Vernunft wird Unsinn«.

2) A Fejérváry-régime idejében egy politikus jogászunk felháborodott csodálkozással e szavakra tört : »nem ér a törvény semmit sem hatalom nélkül !« Vajjon nem lett-e volna jobb, ha ezt előbb tudja ?

Minden hatalom érvényesülni, tehát minden hatalom, mely physikai kényszert kifejteni képes, kényszeríteni s így, ha ethikai motivumok indítják, jogot alkotni törekszik.

Ebből ered a jogi parancsoknak, helyesebben a jogi létre törekvő parancsoknak összeütközése.

A jogi parancsok colliziója tulajdonképen a kötelékek colliziója. Ha ugyanis eltekintünk attól a kivételes esettől, mikor egyes ember merően physikai kényszerítő erejével bír egynehányat cselekvésre indítani, a kényszerhatalom forrása mindig kötelék, vagyis mindazoknak együttműködése, kik physikai erejüket a köteléknek, illetve a köteléki hatalom gyakorlására hivatott szervnek rendelkezésére bocsátják.

A kötelékek összeütközésével már az ethikai parancs tárgyalásánál ismerkedtünk meg.

A kötelékek összeütköznek, mikor egymást kizáró parancsokat adnak közös tagjaiknak. Mást parancsol az állam, mást a megye, mást a család, mást a nemzetiségi, mást a vallási kötelék.

Az összeütközésnek másik esete az, mikor egy és ugyanazon köteléknek különböző szervei ellentétes parancsokat adnak ki; ami feltételezi, hogy a kötelék jogalkotó hatalma több, egymással bizonyos tekintetben versenyző szerv között meg van osztva.

Tulajdonképen ebben az esetben is kötelékek lépnek fel kötelékek ellen: külön kötelékek; azonban a közös kötelék nevében és annak eszméi által irányítva. Ilyen egymással szembehelyezkedő külön kötelékek p. o. ugyanegy államban a fejedelem és a parlament hívei és pártfelei; ugyanegy parlamentben a különböző pártok; az egyetemes humánus kötelék szempontjából az egyik állam, szemben más állammal. Amaz állami frakciók, hivatkozással közös kötelékük, vagyis államuk érdekeire, az egymással szembe szállott államok pedig hivatkozással ugyancsak közös kötelékük, az egyetemes emberiség kötelékének érdekeire a közös kötelékeik kizárólag intéző szerveiképen lépnek fel és ütköznek össze.

Az összeütköző parancsok között, a kifejtettekénél fogva, joggá lesz az a parancs, melynek érvényt szerez, jogi létet ad, azon hatalom, mely általában, vagy az esetek és körülmények szerint parancsa érdekében nagyobb erőt kifejtve, a vele versenyző hatalom kényszerét megbénítja: természetesen mindig feltételezve azt, hogy a hatalom nem személyes érdekében, hanem ethikai parancsa impulsusánál fogva cselekszik.

Jogával szemben hiába valók az összeütközési harcban gyengébbnek bizonyult hatalomnak óvásai és hivatkozásai saját szuverénitására, autonómiájára vagy a tárgyilagosan igazolt helyesnek, az igazságosságnak követelményeire: és joggá lesz, szemben az államnak erőtlen törvényeivel a megye, a város vagy akár a lynch parancsa; a kormány tehetetlen jogi szabályával szemben a győztes forradalom és szemben a legitim és szuverén állam rendelkezéseivel az usurpatio és a hódító parancsa.

A tárgyilagosan helyes ítélet ellenben a kötelekeknek a jogalkotás körül felmerült összeütközési kérdéseiben is azoknak az elveknek helyes alkalmazásából kél, melyeket fentebben, az ethikai parancsok colliziójának tárgyalásánál megtaláltunk. Ottani vizsgálatunk azt az eredményt szolgáltatotta, hogy két törvény szabályozza az összeütközés eseteit: az a külső, melynél fogva azok a kötelekek, melyek egy közös főkötelék alá tartoznak és vele szemben csak alkotó részek és individuumok (család, megye, város stb., szemben az állammal; államok, szemben az emberiség egyetemes kötelekével) általában engedni tartoznak főköteléküknek, tehát jogalkotó hatalmának is; és az a másik, mintegy belső törvény, melynek erejénél fogva, amikor és amennyiben a különben alárendelt kötelekek az ügykör, eset és körülményeknél fogva jobban szolgálnak azoknak a céloknak, melyek főköteléküknek is céljai vagy épen minden emberi köteléknek és egyúttal minden ethikai és jogi parancsnak is végső céljai, t. i. az emberi nem legjobb létfeltételeinek, a szellemi, anyagi javak és embertársi jó érzelmek kultúrájának: akkor a jogalkotásban is ezeket

illeti meg az elsőbbség; mit az ott közölt historikus adatok gyakorlatilag is igazolnak.

Itt se felejtjük azonban, hogy nem szűnik meg jognak maradni, ha a jognak kellékeit egyébképen bírja, amiről mi, vagy többen, vagy igen sokan tárgyilagos helyességgel kimutatjuk, hogy az az összeütközéseket szabályozó törvényekkel ellenkezik és nem alkotunk jogot, mikor az amattörvényeknek megfelelő szabályt megszerkesztjük, de, megfelelő kényszerhatalom híján, jogi létre emelni nem tudjuk.

*

Szóban volt már, hogy egyes ember pusztán saját physikai erejével csak igen kis körben gyakorolhat kényszerhatalmat. Nincs az az erős ember, kit néhány gyengébb is, ha összefognak, le nem gyúrne. Ellenben nem lenne határa akár egyes ember physikai kényszerének sem, ha a többi, még ha milliók lennének is, egymással nem szövetekezve, egyenként állana szemben a legerősebbel. A physikai kényszer iránt az ember azonban kiváló ellenszenvvel bír és ez az ellenszenv szüli leginkább az emberek között a családi kötelékeken túlterjedő legelső kötelékeket: a védelmi kötelékeket. Annak következtében, hogy az emberek a physikai kényszerrel szemben könnyen, szinte ösztönszerűleg, állanak össze, azt kell mondanunk, hogy az individuumnak merően személyes physikai erejénél fogva, számottevő jogalkotó hatalma nem lehet.

Mikor mégis azt látjuk, hogy egyes ember vagy kevesen, széles körben bírnak jogalkotó hatalommal, azt is tapasztaljuk minden esetben, hogy egy külön kötelék támogatja őket: egy, a széleskörű kötelékben székelő külön kötelék, melynek tagjai elsősorban álló kötelességüknek érzik, ennek a külön köteléküknek és intéző szerveinek uralmát az általános kötelék tagjaival szemben fenntartani. Ebből a szempontból ezt a külön köteléket uralmi köteléknek is nevezhetjük. Ezen uralmi kötelék révén már most egyes vagy igen kevés ember is gyakorolhat erőhatalmi kény

szert sokak felett. És a kényszerítők annál kevesebben lehetnek, a kényszerítettek pedig annál többen, minél szorosabb a külön kötelék és minél lazább az általános.

Az uralkodó köteléken belül ismét nem az intéző szerveknek személyes erőhatalmi kényszere az, amelynek alapján hatalmukat gyakorolják, hanem vagy újból egy még szűkebb körű uralmi köteléknek (udvar, párt stb.) vagy pedig lelki tulajdonságaiknak köszönik hatalmukat: bátorságuknak, eszüknek, tudásuk és tapasztalataiknak, egy szóval szellemi és erkölcsi tekintélyüknek.

A kötelékek ilyenképen hasonlóak a sejtekhez. Minden sejtben két szervezetet észlelünk: az általánosot és egy különszervezetet, a sejtmagot.

A külön kötelék uralma az általános felett vagy egoistikus, vagyis saját külön érdekeire irányzott, vagy pedig az általános kötelék érdekei által is vezetett. Az első esetben kényszer parancsaik hatalmaskodások, az utóbbiban jogalkotások. Azonban mindkét parancs egyoldalúlag kelt: jogalkotás esetében is a külön kötelék tagjainak egyéni etikai felfogásuk alapján és erőhatalmi kényszerük erejénél fogva.

Mikor a népvándorlásbeli hódítók megszállottak egy idegen országot, átvették annak kormányát, azaz adminisztráltak, igazságot szolgáltatnak, adót vetettek ki és háborúba vitték lakosait: egyszóval jogot alkottak. Így cselekedtek a honfoglaló magyarok is. Megkérdezték-e a leigázottakat, hogy beleegyeznek-e az uralmukba és hogy hozzájárulnak-e jogi rendelkezéseikhez? Avagy önként nyilatkoztak-e az utóbbiak elismerőleg? Bizonyára nem! De talán hatalmaskodtak és rendelkezéseik ennél fogva nem minősíthetők jogalkotásoknak. Igen, hatalmaskodtak, mikor külön kötelékük érdekeit követve, rátörtek az idegen országra. De mikor átvették az elfoglalt országnak kormányát és vele a gondoskodást annak minden lakójáról, más szóval, mikor a legyőzöttekkel bizonyos közös kötelékbe léptek, habár külön uralmi kötelékük fenntartása mellett is: akkor ezen általános kötelék érdekeinek is szolgáltak, szolgáltak ér-

telmi és érzelmi felfogásukhoz képest és ekkor már nem hatalmaskodtak, hanem jogot alkottak: a meghódoltaknak a meghódoltak nélkül.

És ép így cselekedtek azelőtt és jártak el azóta is mindazok a hódítók, kik nem rablók módjára portyáztak, hanem állandó uralmat telepítettek: jogot alkottak másoknak, nélkülük.

De látjuk a sejtmagot, az uralkodó külön köteléket, teljesen megállapodott társadalmi viszonyok között is. A legkézzelfoghatóbban az abszolút monarchiában. Itt az uralkodó s ennél fogva a jogalkotó külön kötelék a monarcha külön hatalmi szervezete: a fejedelmi cabinet, udvar, hadsereg,¹⁾ burokratia és a dinasztikus érzelmű polgárság.

Ezen különkötelék hatalma és működése, szemben az ország többi polgáraival, legjobban ötlük szemünkbe, ha az abszolutizmus fénykorát tanulmányozzuk: Franciaországban XIV. Lajos alatt, Poroszországban II. Frigyes alatt, Oroszországban I. Miklós cárral és Törökországban akár mai nap is. Amint a népvándorlásbeli hódítók nem kérdezték meg a megszállt országok népeit, hogy beleegyeznek-e uralmukba és uralmi ténykedéseikbe, ép úgy nem kérdezték meg a XIV. Lajosok, a II. Frigyesek, az I. Miklósok és nem kérdezi a török császár alattvalóik zömét, hogy elfogadják-e hatalmukat, helyeslik-e ethikai felfogásaikat s következőleg hozzájárulnak-e jogalkotásaikhoz.

Nagy világtörténelmi tények tanuskodnak tehát amellett, hogy a jogalkotásra ugyan nem elég egy vagy kevés embernek physiszai kényszerereje, hanem kell egy a kényszererőt szolgáltató uralmi külön kötelék, azonban épen nem szükséges, hogy az általános kötelék tagjai is elismerjék akár az egyes jogalkotásokat, akár magát a jogalkotó hatalmat.

¹⁾ Jellemző egy katonatisztnak, még pedig egy igen képzett és gondolkodó katonatisztnak nyilatkozata. Arra a kérdésre, hogy melyik osztrák tartomány az ő hazája, nagyot gondolkodva, ezt felelte: Morvaországban születtem ugyan, de én úgy érzem, hogy amit a haza alatt értenek, az nekem a császár.

Azt a felfogást, mely szerint a jognak constitutív elemét és létének feltételét képezi, hogy azok, kik a jognak alá vannak vetve, a jogi parancsot akár csak közvetve is, a jogalkotó hatalom elismerése útján, ismerjék és fogadják el, világtörténeti jog alkotások cáfolják meg.

De láthatjuk az uralkodó s ennél fogva jogalkotó külön köteléket a demokráciákban is, csak hogy homályosabban, elmosottabban, minthogy itt e külön kötelék, az uralomhoz jutott pártok szerint változik és a hatalom a személyek között is megosztottabb. A mai Franciaországot illetőleg plasztikusan ismerteti Taine az uralkodó republikánus külön köteléket.¹⁾ Ez sem kéri és várja a royalisták, a napoleonisták stb. beleegyezését és elismerését, de közelről nézve republikánus hívei zömével sem törődik sokat és legfeljebb a választásokat megelőző politikai szemfényvesztéseknek ismert módszereivel kéri hozzájárulásaikat.

És így van az mindenütt és volt minden időben.

Más a vezetettek, a nép értelmi és érzelmi felfogásainak, erkölcsi képességének, szokásainak és közerkölcseinek, még babonáinak is, figyelembe vétele a jogalkotó részéről. Az ilyes eljárás elsősorban ethikai kötelességre a jogalkotó hatalomnak, amint azt fentebben úgy az ethikai, mint a jogi parancs ismertetésénél kimutattuk. Célszerűségi tekintetek is javasolják ezt az eljárást; az ilyen módon alkotott jog könnyebben hatol be a nép lelkületébe, kevesebb ellenállásra talál és jobban érvényesül, mert hamarabb változik át a népben ethikai parancscsá és mert a közvélemény is támogatja. És nem utolsó sorban ösztönzi a jogalkotó hatalmat, mely népe értelmi és érzelmi felfogására tekintettel van, saját nyugalma és biztonsága is.

A jogalkotónak ezen alkalmazkodása azokhoz, kiket jogának alávet, nyilván spontán és egyoldalú cselekménye a hatalomnak és távolról sem beleegyezés, elismerés, hozzájárulás az utóbbiak részéről.

¹⁾ Taine : Du suffrage universel és La France contemporaine II.

Azt a felfogást, mely szerint a jognak fogalmi kellékét képezi, hogy a jognak alávetettjei abba beleegyeztek, ahhoz hozzájárultak, azt elismerték: közvetlenül vagy közvetve a jogalkotó hatalom elismerése útján, egyszóval a szerződési elméletet — mert beleegyezni, hozzájárulni, elismerni végső sorban annyi, mint szerződni¹⁾ — azonban nemcsak a történelmi tapasztalat cáfolja meg, hanem szembe szállnak vele a jognak azon természetes sajátosságai is, melyekkel vizsgálatunk során megismerkedtünk.

Tegyük fel, ami gyakorlatilag képtelen dolog, hogy lehetséges legyen megszerezni egy nagy ország összes lakosságának, 10, 20 és még több millió embernek beleegyezését, hozzájárulását, elismerését és pedig nem is egyes jogalkotáshoz, hanem csak ahhoz, hogy a hatalomnak általában szabad jogalkotó hatalmat gyakorolni: azonban szakszerűleg számot tevő módon t. i. vagy *expressis verbis*, vagy olyan *facta concludentia* útján, amelyeket szakszerűleg akarát kijelentésnek elfogadunk. Ekkor is fognak-e számításba vétetni a nők, az országban lakó idegen állampolgárok, a kiskorúak? Legalább még nem volt reá eset. Sem a svájci referendum, sem az általános szavazati jogot megállapított, eddig ismert törvények nem veszik azokat figyelembe. De még olyan követeléseket sem hangoztattak, melyek szerint megkérdendőek volnának a kiskorúak is.

Ha pedig ezek akarata nem jön számításba, akkor a szerződési elmélet már is meg van döntve, mert ekkor már is vannak, kik jognak alá vannak vetve, de ahhoz hozzá nem járultak és be van bizonyítva, hogy van és lehet jog, a nélkül, hogy ezt alávetettje elismerte volna.

Az elismerésnek nyilván a tudás az előfeltétele. Arról szó sem lehet, hogy a milliók közül minden egyes ember ismerjen minden egyes jogalkotást, hisz még a jognak emberei sem ismerik azoknak jórészét. De ismerhetik-e a milliók akár csak jogalkotó hatalmakat is és azokat a felté-

¹⁾ Ezen elméletek áttekintése Bierlingnél: *Zur Kritik d. jurist. Grundbegriffe*.

teleket, melyek alatt és az ügyköröket, melyekben jogalkotólag intézkedhetnek ?

Könnyű erről meggyőződünk. Menjünk városaink periferiáinak, vagy vidékünk félreeső részeinek elmaradott köznépe közé és kérdezősködjünk arról, hogy kiknek és micsoda feltételek mellett szabad jogot alkotniok. Talán azt a feleletet kapjuk : a jegyzőnek, a járásbírónak, a szolgabírónak, a zsandároknak, az alispánnak, a királynak ; a legtöbbször azonban semminemű figyelemre méltó feleletet sem kapunk, mert a kérdést meg sem értik, vagy pedig azt az igen általánosat : az uraknak, még pedig a keserű fatalizmusnak ugyanazon mellékizével, amellyel elismerik, hogy a jégesőnek is szabad földjeiket elverni. Ebből azonban minden egyébre lehet következtetni, csak hozzájárulásukra nem.¹⁾

És mindezek után a jog fogalmi kellékének nyilvánítsuk annak elismerését, akinek részére a jog ki lesz bocsátva és ezen elismeréstől tegyük függővé a jog lételetét vagy nem lételetét ? Akkor bizony még sohasem létezett jog ezen a világon és nem is fog létezni sohasem.

Avagy nevezzük elismerésnek és hozzájárulásnak mindazt, ami nem ellenkezés ; nem ellenkezés talán a tudás hiánya miatt is ? De akkor mi a különbség a hozzájárulás és a hozzánemjárulás között és bátran hozzájárulónak mondhatjuk a rabszolgát is, ki néma szenvedéssel viseli rabszolgáit.

Csakhogynem tudunk országot és időt, ahol és amikor nem lettek volna hangos ellenkezők : ellenzői nemcsak a megalkotott jognak, hanem a jogalkotó hatalomnak is : a monarchiákban a republikánusok és a versenyző dynastiák hívei, republikákban a monarchisták, nemzeti államban az idegen nemzetiségek és valamennyiben a szocialisták, communisták és anarchisták. Ha tehát a jognak constitutív eleme az elismerés, akkor mindezekben az államokban nem keletkezett és keletkezhetik jog.

¹⁾ Franciaországot illetőleg lásd : Taine : Du suffrage universel.

Hogy a jog azt a sajátlagos jelleget öltse, mely azt más cselekvési parancsoktól megkülönbözteti és individualizálja, nem kell a szerződésnek semmiféle módja. Sőt, mi több, jog és szerződés bizonyos ellentétbe is helyezkednek egymáshoz.

Ha az embernek van kényszerítő hatalma, miért kelljen szerződnie, hogy parancsolhasson; és ha nincs kényszerítő hatalma és a másiknak nem tetszik a szerződést teljesíteni, minek szerződött?

Amde, mondhatná valaki, ép a szerződésnél fogva kap a kényszer etikai irányt. Nagy tévedés. Ez a felfogás legitimálná Shylock kötlelevelét és ennek a felfogásnak cáfolatát megtaláljuk minden törvénykönyvben. Az életfogytiglani szolgálati szerződés, az uzsorakamat kötelezése, a kiaknázást tartalmazó adás-vétel és még százféle szerződés nem etikai irányú, nem köteléki érdekű, azért ép a jog az, mely azokat elveti.

De akkor mégis miért szerződnek az emberek — kérdezhetné valaki?

Szerződnek azért, hogy a már megalkotott jog kényszerét rendelkezésre kapják, ha ugyanis olyan ígéret forog szóban, melyet a jog kikényszerítendőnek tart. Ekkor a szerződés nem a jognak belső alkotórésze, hanem feldolgozandó külső anyaga: csakúgy mint a birtoklás, az elévülési idő, a családi állapot, a születés, a halál, a lopás stb, és a szerződés ép oly kevésbé tartozik a jognak constituáló kellékeihez, mint ahogy nem tartoznak ahhoz ama tények.

És szerződnek az emberek még abból az okból is, amely-nél fogva esküt vesznek egymástól: avval a különbséggel, hogy az eskütétellel az ígérőnek vallási parancsát, a szerződéssel pedig inkább etikai parancsát vagyis tisztesség-érzését akarják biztosítékkal kapni.¹⁾

¹⁾ Ilyen ú. n. morális biztosítékok dolgában bámulatos az emberi felfogás. Így különbséget tesznek egyszerű ígéret és becsület-szóra tett ígéret között; az üzleti és a társadalmi forgalomban, nevezetesen a kártyaasztalnál tett ígéret között.

Ebből következik, hogy a jogi parancs és a szerződés semmiféle belső kapcsolatban nem állanak egymáshoz; nem a szerződés legitimálja a jogot, hanem megfordítva a jog legitimálja a szerződést, vagyis hogy a szerződés, szemben a joggal, csak külső, alárendelt tény, feldo'gozandó anyag.

Azért hiában szerződnek az olyan felek, kik nem kaphatják segítségül egy felettük álló erőnek kényszerhatalmát és akik maguk is képtelenek egymást ígéreteik megtartására kényszeríteni; hiába abban az értelemben, hogy szerződésük erejénél fogva jogi effektusokra nem számíthatnak. Egyenlően erők között nincs jogalkotó és nincs jog. Ha mégis állják kötéseiket, nem a jog erejénél fogva teszik, hanem vagy ethikai és vallási parancsuk sugallatából, vagy közvéleményük és a közerkölcsök nyomása alatt, melyek az ígélet megszegését bűnnek s illetve tisztességtelen, becstelen eljárásnak nyilvánítják és a maguk módja szerint büntetik, vagy pedig észszerűségből teszik, mint-hogy hasznukra van megállapodásuk, vagy végre azért, mert nagyobb kárt szenvednének, ha szószegés okából összetűznének.

Hogy a szerződés nem teremt jogot, azt a kezdetleges törzsek ha nem is tudják, de érzik, mert forgalmuk nem ismer szerződést, hanem csak kézről-kézre való szolgáltatást.

Jól mondta Bismarck is — és pedig ugyanakkor maga proponálta volt, hogy az 1879. okt. 7-iki szövetséget iktassák a szerződött államok az alaptörvényeikbe — hogy minden nemzetközi szerződés csak azon fenntartás mellett áll meg: rebus sic stantibus, vagyis ameddig a viszonyok azt kívánatossá teszik.¹⁾ Ép úgy iktathatják törvényekbe az egyezményeket a fejedelem és a nép között — az alkotmánybiztosítókat és a hűség ígéreteket — vagy a paktumokat párt és párt között: ha a hatalom olyan mértékben van az egyezkedettek között megosztva, hogy erőhatalmi-

¹⁾ Neue Freie Presse 1907. május 6-iki estilapja.

lag egyik fél sem kényszerítheti ki az egyezséget, jogalkotás nem történt; ha pedig az egyik kényszerítheti a másikat, akkor — amennyiben ethikai motivumok vezérlik — van ugyan jogalkotás, de ez a jogalkotás az erősebbnek egyoldalú jogalkotása, ami végből ama szerződésre nem szorult és ami ellen a gyengébbet ama szerződés meg nem véde'mezi.

Azért mégis látjuk szerződni az államokat, a fejedelmeket és népeket, az egymással küzdő pártokat és még nem is olyan kedvező körülmények között, mint a magánfeleket, kik a legtöbb megállapodásaikat illetőleg a felettük álló állami jog kényszerhatalmára támaszkodhatnak. Már megmondtuk, hogy miért? Azért, mert a szerződéssel le akarják kötni a másik fél becsületérzését, vagy vallási érzéseit, vagy mert a közvéleménynek, a közerkölcsöknek támogatására számítanak. Régi időkben, mikor a tisztesség érzése még nem volt eléggé kifejlődve, vagy az adott szóval kapcsolatba hozva és a közvélemény is erőtlén volt: a szerződött államok, fejedelmek, népek és pártok a szerződésen kívül esküvel kötötték le magukat és mikor a vallási parancs erejében sem bíztak meg, túszoikat is vettek. Nem rossz világot vet erkölcsünk és közvéleményünk, nevezetesen az egyetemes emberi kötelék közvéleményének erejére, hogy már nem tartják szükségesnek a párt- és nemzetközi egyezményeket esküvel és túsokkal biztosítani.

*

Akármennyire szoros is a kapcsolat a jog és az ethikai parancs között, még sem tudnak egymással párban járni. Közeli vérrokonok, mégis különböző természetűek és individualitásuk elkerülhetetlen következménye, hogy egymástól elszakadnak. Vezetőnek azonban mindig az ethikai parancs jár elől, míg a jog, gyakran igen messzire elmaradva, többé-kevésbé nehezen követi az irányt, melyet az ethikai parancs neki kijelöl.

Az ethikai parancs a cselekvőnek lelkületében fészkelvén és uralmát csakis székhelyére korlátozván, erősebben lendít, jobban ellenőriz és biztosabban végrehajt, mint a jog. Horatius *atra cura*-ja képen egy nyeregben ül áldozatával s így mindent lát, mindent tud és kényszerítő vagy sujtó karja mindenhova elér.

Jóval tehetetlenebb a jog. Parancsát máshoz intézi, kinek szívébe nem lát, kit csak külsőleg őrizhet ellen, kinek lelkülete felett uralmat nem gyakorolhat és kit csak külső kényszerek útján befolyásolhat és épen csak annyiban, amennyiben ezek a tökéletlen eszközei arra képesítik.

A jog tompalátású; szorul a bizonyítás pápaszemére: amivel azonban nem látja a földolgot, a gondolatokat és az érzelmeket. Ezek mindig elmenekülnek a jog elől. Gondolataiért senkit büntetni nem lehet — mondja már Ulpian.

Még nagyobb gyarlósága a jognak, hogy a gondolatokat és az érzelmeket nem képes befolyásolni. Ennek nagy következménye az, hogy a jog nem kényszeríthet embertársi jó érzelmekre. A doge azon intelmére: »légy irgalmatos zsidó«, Shylock merészen visszavág: »ki kényszeríthet reá?!«

Mindezek és még más, kevésbbé figyelemreméltó különbségek a jog és az ethikai parancs hatalmi eszközeiben azt eredményezik, hogy a jog az ethikai parancsot többé-kevésbbé csak megközelítheti, de teljesen el nem érheti.

Igy bátran elrendelheti nekünk ethikai parancsunk, hogy engedjük el a szegény özvegy tartozását. Mert ezt a parancsot csak abban az esetben fogjuk lelkületünkől megkapni, ha érületileg meg vagyunk győződve arról, hogy az özvegy csakugyan szorul a mi segítségünkre és hogy erre érdemes is; ha egyúttal azt is érezzük, hogy megbírjuk az áldozatot, vagyis hogy nem vétünk vele sem önmagunk, sem azok ellen, akikre ezen cselekményünk visszahat; és végre ha csakugyan feltámad bennünk a könyörület érzése és uralmat nyer lelkületünk felett. És ha ily feltételek mellett elengedjük az özvegy tartozását, nem maradunk ellenérték nélkül sem, mert elsősorban megkapjuk azt a jutal-

mat, mellyel a jó tett, az ethikai cselekvés fizet és azután azt a jutalmazó érzést is, melyet a jótettben részesítettnek hálája közönségesen fel szokott kelteni.

Ha ellenben a jog parancsolná, hogy a hitelező tartozik követeléséről lemondani, amikor adósa szegény, akkor a fentebbi feltételek esetleg mind hiányozhatnak. Nem léteznék a hitelezőnek az a meggyőződése, hogy adósa az ő, és épen az ő segélyezésére van szorulva és hogy arra érdemes is. Ezt a meggyőződést pedig nem lehet külső bizonyítékokkal felkelteni, mert az ember meggyőződése subjektív és spontán és meg van, ha nincs is tárgyilagos alapja, viszont a legteljesebb bizonyítékok dacára is elmarad. Nem volna továbbá módjában a hitelezőnek latolgatnia, hogy viszonyai megengedik-e neki az áldozatot. Ebben a kérdésben sem dönthet a sérelem érzésének felkeltése nélkül más, mint a hitelező maga. Hiányoznék a száanalom érzése is, az ethikai cselekvés főrugója. És jutalom nélkül is maradna a jogilag kényszerített, mert a jog nem ad jutalmat. De még hálára sem számíthatna, mert amit kényszerből adtak nekik, azt az emberek nem szokták meghálálni.

Az ilyen jogi parancs szükségképen rossz eredményekre vezetne; ártalmára lenne a köteléknek, melynek szolgálata úgy az ethikai, mint a jogi parancsnak célja és legitimitációja.

Az ethikai parancsot a cselekvő önönmagának adja; nem kell tehát e tekintetben máshoz alkalmazkodnia. Látuk azonban, hogy a jogi parancsnál mennyire fontos azoknak értelmi és érületi felfogására figyelemmel lennünk, kiktől a parancs követését követeljük. Másképen szólhat tehát az önmagunknak szóló, vagyis az ethikai parancs és másképen kell szólani a másokhoz intézett jogi parancsnak: egy további oka hogy a két parancs sokszor eltér egymástól.

Azonban talán mégis annál fogva szakad el leginkább a jogi parancs az ethikaitól, hogy a cselekvőnek érzelmi világára nem tud befolyást venni: nem képes sem jó érzelmeket ébreszteni, sem a rossz érzelmeket elnyomni.

Ennek a tehetetlenségének számos és messzireható következményei vannak.

Minthogy az ingyen, a visszteher nélküli szolgáltatás, az ajándékozás, a jó érzelmek forrásaiból fakad, a jog pedig az érzelmekre befolyást nem vehet: következik, hogy a jog, természeténél fogva, tehát okszerűleg nem kötelezhet ajándékozásra. Ha már most figyelembe vesszük azt az óriási forgalmat, mely vagy a jóérzelmek cseréje alakjában, vagy szellemi és anyagi javaknak ajándékozása útján megy végbe — az érzelmek cseréjét és az altruistikus forgalmat — akkor képet kapunk azon nagy piacról, melyen az ethikai parancs egyedül uralkodik és amelyből a jog ki van zárva. Ha pedig a jog mégis be akarna hatolni ebbe az idegen területbe, azt csak erőszakának erejével és megfelelő eszközök nélkül, kísérhetné meg: otrombán, tökéletlenül s ennél fogva a kötelékre nézve káros eredménnyel. Azt a nemes tényészetet, melyet csak az embertársi jóérzelmek talaja képes egészségesen fejleszteni, hiában erőlködnék a jog az olyan földön előhívni, melyet eszközeivel megművelni nem képes. A jog, mint az altruismus kertésze, csak csenevész kényszervirágokat termel és ezek mellett igen buján gazt. És teljesen tehetetlenül áll a jog azon fontos kérdés előtt, hogy az altruismus-ól ki mennyit képes elbírní.

Az ethikai parancs könnyen, baj és veszély nélkül művelheti az altruismust, mert legislatora a cselekvő maga, akinek sohasem szunnyadozó egoistikus hajlamai nem késnek gondoskodni arról, hogy a teher ne fájjon. A jognak ilyen egészséges ellensúlyozója nincsen, mert a joggal, az ellenállhatatlan külső kényszerrel szemben, a legerősebb és legigazoltabb személyes érdekek is tehetetlenek. Ha, mint Spencer mondja, az altruismus utóvégre képtelenné tenné az embert sikerrel altruistikusan cseledni, úgy a jognak altruistikus kiképzése nyilván a legrövidebb út, mely erre a nem kívánatos eredményre vezet.

A jognak az altruismus idegen területére való átcsapása olyan veszedelem, mely a demokrátiákat és azokat

a társadalmakat fenyegeti leginkább, melyeknek vezető szervei, jogalkotói, érzelgősek, vagyis nem tárgyilagos célok, hanem túlnyomólag érzelmek, azonban a saját érzelmeik által vezéreltek. A demokratiákat azért, mert itt a jog kényszerhatalmát a szegény tömeg, vagyis a társadalomnak azon rétege bírja, mely egyúttal legjobban szorul az ingyen szolgáltatásokra, az ajándékozáásra, az altruizmusra. Itt az altruizmusnak legigazoltabb objektumai és a kényszerhatalom birtokosai egy személyben egyesülnek, tehát igen könnyen saját érdekeikben érvényesítik az altruizmust: vagyis jog helyett hatalmaskodást gyakorolnak.

Azokat a társadalmakat pedig, melyeknek intéző szervei tehát jogalkotói, érzelgősek, azért veszélyezteteti a jognak altruistikus iránya, mert az intézőknek és az alárendeltnek személyes érdekei nem azonosak s így ismét könnyen megtörténhetik az, hogy a rendelkezők mások rovására elégítik ki altruistikus érzelmi szükségleteiket. A jogban való érzelgés veszedelmeit kiemeli már Ihering és nagy hévvel küzd ellenük.¹⁾

Megmászhatatlan természeténél fogva a jognak a do ut des határai között kell maradni. Az altruizmus, az ember-társi jó érzelmeknek és az ezeken alapuló visszteher nélkül való juttatásoknak birodalma az ethikai parancs hazája. Az ellenszolgálmány, legalább a közvetett, a kötelék útján a szolgáltatókra visszaháramló ellenszolgálmány, kell, hogy minden jogi rendelkezésnek vezérlő gondolatja legyen. Amennyiben az államnak segélyakciói és az ú. n. gyengébbeket védő intézkedései ennek a vezérgondolatnak kifejezői, nem kifogásolhatók; ellenben Róma hanyatlásának nem utolsó tényezője volt az a jog, mely a munkára és uralomra egyaránt képtelen plebsnek ingyen buzát juttatott, anélkül, hogy azt megfelelő ellenszolgálmányokra kötelezte volna.

A büntető szolgálat terén sem tud a jog az ethikai parancs nyomdokaiba lépni. Az ethikai parancs, minthogy

¹⁾ Der Kampf ums Recht.

a rossz érzelmeket kiirtani képes, gyökeresen veszi elejét a bűnnek. A jog fenyegetésekkel kénytelen beérni. Az ethikai parancs nyomban megbocsát, ha a bűnbánat jelei meghódították az ítélkező lelkiületét; és ha csalódott, mást nem sértett vele: tévedése nincs káros kihatással a kötelékre. A jog, legelfogadhatóbb bizonyítékai dacára sem képes mindenkiben és minden esetben azt a meggyőződést, azt a megnyugtató érzést felkelteni, hogy a bűnbánat igazi; mert minden érzés subjectív. Így a limine megbocsátva a bűnösnek, sértené azok érzelmeit, kik a bűnbánat igaz voltáról meggyőződve nincsenek; mikor pedig bizonyítékai dacára tévedett, általános felháborodást okozna. Amellett arra is kell gondolnia, hogy a teljes bűnbocsánat mennyire nevelné a simulációt és a bűnös cselekmények megkockáztatását. A jog szorosan az ethikai parancs nyomaiban haladva, nyilván rontaná a köteléket, melynek éppen ápolására van hivatva.

A legszorosabb családi köteléken kívül nem ismerünk köteléket, mely tagjai szükségleteinek kielégítéséről közvetlenül gondoskodnék és gondoskodhatnék. A communismus igéri, de még nem igazolta; amivel pedig igéri, az olyan rabság, melytől az emberi természet, aminőnek azt a multakból és a jelenben ismerjük, irtózik. A mai kötelékekben így minden embernek magamagáról kell gondoskodni. Ezt úgy teszi és teheti, hogy érvényesíti erőit: pyhsikai, szellemi, vagyoni erőit, tapasztalatait, ismereteit és lelki képességeit: erélyét, szorgalmát, kitartását, bátorságát. Ezen általános erőérvényesítésnek szükségképeni következménye és végső eredménye, hogy az erős hatalmat, társadalmi hatalmat szerez a gyenge felett és hogy a gyenge az erősnek meghódolni kénytelen. További következménye a verseny: egyrészt az erők versenye a nagyobb hatalomért, másrészt a gyengébbek versenye a meghódolásban. Minthogy pedig a kötelék nem képes tagjairól közvetlenül gondoskodni, tehetetlenségének mindezen következményeit: a társadalmi hatalmat és meghódoltságot, az erők és gyengék versenyét túrni, megengedni kénytelen.

Általában, tapasztalat szerint, jó hatással is vannak a társadalomnak ezen természetes szervezkedései és az evégből való küzdelmei; az emberi szükségleteknek egyik főrésztét, t. i. az anyagi és szellemi javaknak termelését és forgalmát kétségtelenül jól szolgálják azok.¹⁾

Viszont azonban olyan érzelmeket nevelnek ezek az állapotok és folyamatok: a hatalom és a meghódolás, az uralom és a nyomás, a verseny, a harc, a diadal és a bukás, melyek az emberi szükségletek másik főcsoportjával az embertársi jóérzelmekkel a legélesebb ellentétbe kerülnek. Ezek a rossz érzelmek megnyitják a kapukat, melyeken át a pokolnak egész táborra özönlik az emberiségre: a harag, a gyűlölet, a dőlyf, a megvetés, a közöny, az irigység, a kegyetlenség és a szívtelenségnek minden fajtája. Mikor pedig végleges alakot öltenek a társadalmi hatalom, a meghódolt-ság, az erősek és a gyengék versenye: akkor ezek az állapotok önmagukban is vészesek; amint azt nyelvünk is megfelelőleg jelzi, mikor zsarnokságról és rabszolgaságról, kiaknázásról és túlversenyről beszél.

Ebben a chaosban kell az ethikai és a jogi parancsnak olyan helyzetet teremteni, mely javára válik az önségelyre utalt egyeseknek is és a köteléknek is. Szinte emberfeletti probléma!

Az ethikai parancs jóval könnyebben boldogul. Aki-ben az ethikai parancs megszólal és akit vezet, vagyis a nemes önbecsüléssel bíró, a tisztességes, a jó és finom érzelmű ember előbb-utóbb eltalálja a jót és elkerüli a rosszat: akár mint a társadalmi hatalom birtokosa, akár mint meghódolt, akár mint versenyző: és még kisebb értelmi képesség mellett is, mint az, kiben az ethikai parancs hallgat, vagy erőtlően szólal meg.

Ez utóbbiakkal kell a jognak megküzdeni: és elégte-len eszközökkel. A jog missiója nyilván nehezebb. Mit tehet a jog ily körülmények között? Nem tehet mást, mint ter-

¹⁾ Mindezek nem csak a physikai individuumokra vonatkoznak, hanem a társadalmi individuumokra, vagyis a kötelékekre is: az államokra, nemzetekre, pártokra, osztályokra, családokra stb.

mészetének megfelelő külső korlátokat emelni és ezen durva módszerrel szabályozólag hatni : nem közvetetlenül a hatalomra, a meghódoltságra, a versenyre, hanem ezeknek csak külső cselekményeire, megfogható jelenségeikre és akkor is mindig félénken és aggódva, nehogy intézkedéseivel az uralmat, a meghódolást, a versenyt, egy szóval a társadalmi szervezetet és életműködését s velők a szellemi és anyagi javaknak termelését és forgalmát megbénítsa.

A jog ennél fogva olyan korlátok építésére kénytelen szorítkozni, melyek egyrészt merevek, másrészt eléggé tágak is, nehogy a szabad mozgást, a forgalmat, az életet megakasszák. Merevek, mert a jog nem képes a cselekvőnek lelkiületét befolyásolni és tágak, mert nem rendelkezhet rideg következetességgel, vagyis nem szerezhethetik elvén, melyből kiindult, feltétlen érvényt. Könynyen mondja Roosevel: »Ha a tisztesség összeütközésbe kerül az üzletek állítólagos szükségleteivel, akkor az utóbbiaknak kell háttérbe vonulni.¹⁾ Ámde próbálja csak tételét jogi parancsokba önteni; mert ha ethikai elvén feltétlen sikert akar biztosítani, majd még továbbra kell mennie, mint Aranyzajú Szent Jánosnak, aki azt követelte, hogy senki keresztyének nem szabad kereskedőnek lenni, vagy ha mégis akarna, dobassék ki az Isten egyházából.²⁾

Annak, hogy miképen tapogatózik, miként inog a jog az ethikai és a forgalmi követelmények között, tanuságos példái a vis, metus, fraus, mala fides, a kiaknázás, a tisztességtelen verseny, a túlverseny stb. ellen 2000 év óta tett rendelkezései. Akármennyire iparkodnak is ezek az ethikailag helyeset megközelíteni : elérni még sem képesek ; mit élesen világít meg a jog legbékésebb és legjobban kiművelt területén, a magánjogban kelt legújabb és az ethikai követelményeket erősen kidomborító alkotás, a német bir. polgári törvénykönyv, mikor a »Treu und Glauben«

1) Neue Fr. Presse 1907. okt. 24.

2) Steinbachnál : Treu u. Glauben im Verkehr.

ethikai principiumát a »Verkehrssitte« követelményeinek színvonalára szállítja le.¹⁾

És hogy a jogról való jóval szabadabb röptű elmélkedések, a jogról való bölcselkedések sem tudnak az ethika magaslataira emelkedni, arról tanúságot tesz a jogászi irodalomnak azon része, mely a jogi ideálokat keresi. »Azonban a jog ne váljék abszolút erkölcsbíróvá, csak olyan álláspontra ne helyezkedjék, amely erkölcsi felfogásunkat arcul üti,«²⁾ — mondja a jogi ideálképek egyik festője. Mindezek eléggé mutatják, hogy a jog mennyire tér el tartalmilag is az ethikai követelményektől, úgy hogy felesleges utalni még azokra a nagy elhajlásokra is, melyeket nem érdemleges okok és körülményeknél fogva (alakiságok, jogszerző és jogvesztő határidők, elhibázott perceslelmények stb.) elszenved.

*

Aki erősen kifejlődött ethikai érzelmeinél fogva az ethikai parancsot tekinti a cselekvés vezércsillagának, az bizony hajlandó lesz a jogot, mint jóval durvább és alsóbbrendű irányítót kicsinyelni és lenézni. Innen származik a felháborodás is, melyet az ítéletek, kivált a mesterembereknek ítéletei, a rideg logikai konzekvenciára fektetett ítéletek, a jogászi routine által kevésbé eltompított laikus közönségben oly gyakran felkeltenek.

Mindezt nem lehet tagadni; magyarázza a jog természetének viszonylagos gyarlósága. Azért hála az Égnek,

¹⁾ 157. és 242. §§.

²⁾ J. Kohler: Die Ideale im Recht. Ellenben alapot nélkülöz és merően brutális mit Pothier (Traité des obligations No. 30., 31., lásd Steinbach fent) mond: Dans le for extérieur, une partie ne serait pas écoutée à se plaindre de ces légères atteintes que celui avec qui il a contracté aurait données à la bonne foi, autrement il y aurait un trop grand nombre de conventions qui seraient dans le cas de rescission, ce qui donnerait lieu à trop de procès, et causerait un dérangement dans le commerce.

hogy nem minden esetben van szükség közbenjárására. Az emberek igen sok, talán a legtöbb esetben helyesen cselekednek anélkül, hogy ezt a jog kényszernyomása alatt tennék. Cselekednek így, mert ethikai érzésük vezeti őket, vagy mert személyes érdekeik is ilyen irányba terelik őket, vagy mert vallási érzelmeik igazgatják őket, vagy mert a közerkölcsök és szokások, a mindenkor és mindenütt hatalmas *mores et consuetudines* befolyásolják őket.

Mind a mellett nagyszerű társadalmi intézmény a jog, melyet a kultúrának szellemi és erkölcsi erői évezredek munka árán nagy tökélyre vittek. A jog nem orvosolhatja a társadalom minden baját; erre még az ethikai parancs sem képes, mert ez is subjectív és tételes, tehát esetleg téves. Mindenesetre főerénye a jognak, hogy hasonló a chirurgus késéhez, mely, ha ügyes kéz vezeti, akkor is segít, mikor a többi társadalmi gyógyszerek hatálytalanok maradtak.
